

**דגם תשובות לשאלון בספרות עברית וכללי, לבתי ספר דתיים,
מס' 9181, קיץ תשפ"ו (עם תוספות לשאלונים 9182, 9115, 9184, 9114)**

הערה: בדגם שלהלן מוצעות תשובות אפשריות לשאלות שבמבחן. חשוב מאוד להדגיש שיש לגלות פתיחות לתשובות של הנבחנים. הם רשאים לפרש את היצירות בדרך אחרת מזו שנלמדה בכיתה או מזו המוצעת כאן, ובלבד שהפירוש יסתמך על היצירה והתשובה תהיה מנומקת כהלכה.

פרק ראשון – מעשה חכמים וסיפור קצר

1. מר עוקבא

א. מה היא לדעתכם נקודת המפנה במעשה החכמים "מר עוקבא"? הסבירו מדוע לדעתכם זוהי נקודת המפנה.

מעשה החכמים "מר עוקבא" פותח בתיאור מעשה שגרתי של מר עוקבא, מעשה צדקה שהפך להרגל יומי: מר עוקבא נהג לזרוק לעני בשכונתו ארבעה זוזים בצינור הדלת. ממעשה זה ניכר שהקפיד לתת צדקה בסתר, דרך שנחשבת על פי חז"ל למעלה גבוהה ביותר. נקודת המפנה במדרש היא כאשר באותו יום ביקש העני לראות מי הוא מיטיבו. לכן הוא יצא אחרי מר עוקבא ואשתו, והם ברחו מפניו ונכנסו לתנור גרוף. אפשר לראות נקודת מפנה גם בהשתהות של מר עוקבא בבית המדרש ובצאת אשתו לקראתו. כתוצאה מכך מר עוקבא ואשתו בורחים ונכנסים לתנור. שינויים אלה מלמדים על מפנה שיוביל לשיא שיתרחש בתנור עצמו: בשעה שרגליו של מר עוקבא נכוו, רגליה של האישה לא נכוו, כלומר, לאישה נעשה נס, בעוד למר עוקבא לא נעשה נס. זאת כדי ללמד שיש עדיפות לגישה של האישה במתן הצדקה על פני גישה של בעלה מר עוקבא כי בעת מתן הצדקה היא יוצרת קשר עם העני ומספקת את צרכיו המיידיים, בפרט כאשר העני עצמו מבקש את הקשר האנושי. התנור אפוא משמש מבחן אש, כשההכרעה בו ברורה.

ב. ציינו מאפיין אחד של מעשה חכמים. הדגימו והסבירו כיצד הוא בא לידי ביטוי במעשה החכמים "מר עוקבא".

- **מידה כנגד מידה.** מר עוקבא דבק בהלכה ופועל על פיה ללא שום סטייה מן המסגרת. לעומתו אשתו אינה מציבה גבולות ופותחת את ביתה ואת ליבה לזולת. כשהם נכנסים לכבשן האש, כל אחד מהם מתוגמל כפי דרכו: מר עוקבא, שהחוק והסדר מבחינתו הם הכרח – המציאות תנקוט כלפיו אותה המידה, ולכן על פי חוקי הטבע רגליו נכוו. אשתו, שמרבה בחסד שאיננו מדוד – תתוגמל בנס שאיננו מדוד, ולכן זכתה שרגליה לא נכוו. המאפיין של מידה כנגד מידה מלמד שאף שמתן בסתר נחשב לדרגה גבוהה מאוד של מתן צדקה, לפעמים חשיבותו של מתן בגלוי אינה פחותה, מכיוון שהעני זקוק ליחס אנושי ולאוזן קשבת לא פחות מלתרומה עצמה, ובמקרה זה מתן בגלוי הוא הדרך המועדפת.

אפשרות נוספת: "היה רגיל" – נהג במתן הצדקה כאדם שדש במצווה בעקביו, לפיכך נכוו עקביו.
- **יסוד על טבעי.** הנס הוא אחד ממאפייני מעשה החכמים. העובדה שרגליה לא נכוו על אף כניסתה לתנור גרוף היא נס שנעשה לאשתו של מר עוקבא, בעוד למר עוקבא עצמו לא נעשה הנס הזה למרות הקפדתו המתמדת והמהודרת על מצוות מתן הצדקה. עובדה זו מלמדת על ההכרעה בשאלה שעולה מן הסיפור – מהי הדרך העדיפה למתן צדקה? האירוע הזה מלמד כי דרך מתן הצדקה של האישה, שמשלבת יצירת קשר אנושי וחם עם סיפוק צרכיו המיידיים של העני, עדיפה

על פני מתן בסתר, גם אם הוא נעשה בכוונה שלמה שלא לבייש את העני. יש לגלות רגישות ולהתאים את דרך מתן הצדקה לסיטואציה ולצרכיו של העני.

2. שברירים

תארו שני אירועים בסיפור שהתרחשו בשני מקומות שונים, והסבירו את השפעתו של כל אחד מן האירועים שתיארתם על חייה של חיה פרומה ועל התפתחות דמותה.

- חיה פרומה, גיבורת הסיפור "שברירים", התייתמה בגיל חמש. לאחר התייתמותה הובאה אל העיירה ונמסרה לנשים משכונת הגיא, שם עברה מיד ליד ככלי אין חפץ בו. הנשים סלדו ממנה, מן המראה המגושם שלה ומרעבתנותה, בדקו את ניקיונם של קומץ חפציה שהביאה עימה מן הכפר, ואיש לא גילה רגשות חמלה כלפיה. זקנה אחת אספה אותה אל ביתה מתוך רחמים, אולם לא עמדה מול רעבתנותה והחזירה אותה אל שכונת הגיא. חיה פרומה הייתה חסרת בית והתפרנסה מעבודות משק בית אצל נשים בעיירה. כך עבדה גם בביתו של שמש בית הכנסת. בתו טובת המזג, זהובת השיער וצחת העור הזכירה לחיה פרומה את אימה ועוררה בה רגשות חמים.
- האירוע: שבירת הרגל ברחוב. אנשי העיירה מטפלים בה מתוך זריזות של עושי מצווה, אך ברגע שעמדה על רגליה הסתלקו כולם.
- ההשפעה: חיה פרומה הופכת להיות עוד יותר מבודדת ומודרת מן החברה.
- האירוע: בבית השמש. פעם אחת בשעה שחפפה בת השמש את ראשה, הניעה חיה פרומה את אצבעותיה בעדינות על שיערה וגרמה לרתיעתה. אימה הסתערה עליה בצעקות ובעלבונות כשהמרדה בידה. חיה פרומה שתקה, ורק התבוננה בתחנונים בדיירת ששהתה בבית באותה שעה והייתה עדה להתרחשות הפוגענית, אולם זו התעלמה כקיר חלק וקר.
- ההשפעה: חיה פרומה עזבה את הבית ולא שבה אליו עוד, וכך התהלכה בשכונה בעיניים מושפלות ועשתה את עבודתה בריחוק מן האנשים. היא התכנסה יותר ויותר בתוך עצמה ונמנעה ממגע עם אנשים, עד שהעדיפה להתייחד עם החפצים הדוממים שצחצחה, כי הם השיבו לה ברק של סבר טוב.
- האירוע: הנישואין עם בעל המקשאות והמגורים בכפר קמינקה, מקום מושבו של האיש. הציפייה שלה שתקבל ממנו יחס כלשהו נתבדתה. האיש נשא את חיה פרומה נישואי תועלת ותו לא, לא העניק לה שום יחס של אהדה ואהבה אלא נקט רק אדישות וניכור כלפיה. כשהיא עולה מן המטבח למקום האור כדי להגיש אוכל לבעלה והוא מפנה את מבטו אל השדות. בתי השכנים הם קירות אטומים ואין לה אפשרות ליצור קשר עם שכנותיה.
- ההשפעה: תחושת הבדידות והניכור מעמיקה. "עתה פשה הטחב הקרבה וחשכת השיממון הייתה כזו של התא אשר אין עוד כל דורש ופותח לו". המטפורה מעמיקה את תיאור תחושת הבדידות של חיה פרומה שנותרת מנותקת מכל קשר אנושי. היא חשה תלויה על בלימה ללא סעד ואחיזה.
- האירוע: הגעת הפרה לביתה בכפר קמינקה. לאחר שנת נישואין אחת הודיע לה האיש שקנה בחווה פרה לחליבה. למרות אזהרותיו של בעלה לחיה פרומה שלא תקרב אל הפרה מפני שהייתה מבכירה שניתקו ממה את עגלה הרך ועל כן היא זועפת ונרגזת, נמשכה חיה פרומה אחר געייתה, נגעה בה בידה, נקשרה אליה והעניקה לה חום ואהבה. הפרה החזירה לה באותה מטבע: ליקקה את ידה בחיבה.
- ההשפעה: חיה פרומה מוצאת בפרה נפש קרובה עד שהיא מרגישה כאילו הטחב שליווה את חייה כל השנים הולך ופג ממנה, וליבה נמלא המון שברירי אור.
- האירוע: מותו של האיש, קבלת הפרה לידיה והמעבר של חיה פרומה לצריף ליד הטחנה בקצה רחוב הגשר.

ההשפעה: חיה פרומה הופכת להיות אישה עצמאית שמפרנסת את עצמה ומקימה עסק. מכאן ואילך מעמדה השתנה, עד כדי שבסיום הסיפור אומרים מסביבה: "הזאת חיה פרומה?". היא השתכרה מעבודות ניקיון ואפייה ומתנובת הפרה. היא לא שמרה טינה לנשות שכונת הגיא על שדחו אותה בילדותה. אדרבה, היא תרמה לנזקים וגם תרמה מעקה למדרגות בית הכנסת ומנורת קנים להאיר את עזרת הנשים כדי שאותן הנשים יקבלו אור משלהן ולא מבבואה המשתקפת מעזרת הגברים. אנשי העיירה התעניינו בפרה וחיה פרומה זכתה ליחס אנושי כלשהו, עד שהבינה שחלתה ונאלצה למכור את הפרה. כך נפטרה כצדקת שנתמרקו ייסוריה בעולם הזה.

- האירוע: המפגש עם האיש הסגי נהור בביתה של חיה פרומה.
- ההשפעה: דבריו של האיש הסגי נהור משפיעים עליה רוחנית. היא מתחילה לבקר בבתי הכנסת, פותחת את ידה לנצרכים, ומקיימת קשר אנושי. "פניה מתמלאות אור כמו פנס ריק שנקבע בו נר דולק".

3. תארו שני ניגודים במעשה החכמים "מר עוקבא" או בסיפור "שברירים", והסבירו את התרומה של כל אחד מן הניגודים שתיארתם להבנת משמעות היצירה.

מר עוקבא:

שני ניגודים במעשה החכמים מר עוקבא:

- ניגוד בין דרך מתן הצדקה של מר עוקבא לבין דרך מתן הצדקה של אשתו. מר עוקבא מקפיד לתת צדקה בסתר כדי שלא לבייש את העני, דרך שנחשבת למעולה ומהודרת. לעומתו אשתו מקבלת את העניים בביתה, מספקת להם מזון מידי ובעיקר צרכים נפשיים בכך שפותחת להם את ביתה וקשובה להם. דרכו של מר עוקבא באה לידי ביטוי בכך שהיה רגיל בכל יום להשליך ארבעה זוזים בצינור דלת ביתו של עני הגר בשכונתו. הוא מתמיד במצווה, בסכום התרומה ובזמן קבוע מדי יום. הוא אינו יוצר קשר אישי עם העני, וגם כשביקש העני לראות מיהו הנותן, ברח מפניו ובלבד שלא יפגשו. אשתו, לעומת זאת, מקרבת את הנאת העניים, פותחת את דלתה ואת ליבה, והם מוצאים אצלה אוזן קשבת ומזור לנפש. בעת בריחתם של בני הזוג מפני העני וכניסתם לתנור הגרוף מתבררת הדרך המועדפת במקרה זה, בכך שרגליו של מר עוקבא נכו בעוד רגליה שלה לא נכו. הנס שנעשה לה ולא לו מלמד על ההכרעה במבחן התנור, כלומר, עדיפה דרכה של האישה שיוצרת קשר אנושי ורגשי.
- ניגוד בין בית המדרש לבין ביתם הפרטי של מר עוקבא ואשתו. למרות שבית המדרש הוא מרחב ציבורי והבית הוא מרחב פרטי, בסיפור זה בית המדרש מתואר כמרחב סגור המיועד לגברים בלבד, ויש לו מערכת כללים ברורה וייעוד ברור: לימוד תורה והלכה. ואילו הבית, המרחב של האישה, מתואר בסיפור כמרחב פתוח, מזמין וגמיש. בבית זה האישה מצויה, ובו היא מעניקה צדקה וחסד לזולת. בית זה פתוח לסביבה ויוצר ערוץ אנושי וחם עם הבאים בתוכו.

שברירים:

שני ניגודים בסיפור "שברירים":

- ניגוד בין המראה החיצוני של חיה פרומה כילדה יתומה ועזובה שהובאה אל העיירה, לבין המראה החיצוני שלה לאחר מות בעלה. כאשר חיה פרומה הובאה אל העיירה מן הכפר, הייתה ילדה יתומה וחסרת כול. שם עברה מיד ליד ככלי אין חפץ בו, והתהלכה בחלוק כפרי, עלוב, שיערה פרוץ, ופניה חסרי כל חן. היא

גם הייתה כבדת גוף ורעבתנית, עד שזקנה שאספה אותה אל ביתה מתוך רגשות רחמים וחמלה, החזירה אותה לשכונת הגיא מפני שלא עמדה ברעבתנותה הגדולה. באחד מימות החורף נפלה על חלקת הקרח המצטבר בהשכמת הבוקר ושברה את רגלה. המום ברגלה הכביד על עבודתה, ותנועותיה נעשו איטיות יותר. צליעתה ניכרה בהליכתה עד שילדי השכונה קראו אחריה "הנה חיה הפרומה העקומה". בכפות ידיה הדוביות לשה בצק ומירקה חפצים וחלונות. אשת השמש, בשעת כעסה על שחיה פרומה נגעה בשיער בתה, גערה בה על כך שזוחלת ב'בולי העץ' שלה. המראה העלוב משתנה לאחר קניית הפרה. חיה פרומה יצרה קשר עם הפרה, העניקה לה יחס חם וקיבלה חזרה אותו היחס. מתנובת הפרה חיה פרומה החלה להשתכר יפה ומכרה לאנשים את חלבה. כמו כן החלה גם למכור מאפי שיפון וכוסמת והייתה לאישה נותנת ומעניקה, ולא עוד לנזקקת. הדבר ניכר גם במראה החיצוני שלה – חגורת סינר רחב שוליים כדרך נשים הנושאות בעול, מטפחת צבעונית לראשה, פניה מאירות והיא עטופה סודר של אמידים. אף צליעתה כבר לא ניכרה עליה כמעט, עד שהיו הבריות משתוממות: "הזאת חיה פרומה?".

ניגוד זה מדגיש את הביקורת על החברה שמתעלמת מן הזולת ומדגישה מראה או על רושם חיצוני, וכן את התקווה לשינוי גם מתוך עליבות ושפל – גם מאדמת מדבר מלוחה אפשר להצמיח צמח אם רק תשוטף ותדושן.

- ניגוד בין אור וחושך.

אנשי העיירה נוהגים בחיה פרומה באטימות לב. למרות יתמותה ובדידותה איש אינו מגלה כלפיה רגשות חמלה, והיא נאלצת להתהלך ברחובות ולשרת בבתיהם של התושבים. התושבים אוטמים את ליבם ועוצמים את עיניהם למול צרכיה, והיא הולכת ומתכנסת בתוך עצמה כמו תא טחוב, סגור, חשוך ושומם. היא מוצאת נחמה בכלים שהיא ממרקת ובשמשות החלונות שהיא מבריקה. אלה מחזירים אליה אור מלווה בסבר טוב והעצים בכירה מצטהלים כנגדה בלהבה עליזה. נישואיה לאיש המקשאות לא מילאו את ציפייתה ליחס אוהד. האיש הקר המשיך בעסקיו ולא נתן ליבו לאשתו החדשה, וכך הרגישה שהטחב פשט בקרבה וחשכת השיממון ממלאה את התא הסגור ואין לו כל דורש. השינוי בתחושתיה של חיה פרומה חל עם קניית הפרה ריז'קה והקשר שנרקם ביניהן, ומראיה העגום לא היה לה עוד. כשליקקה הפרה בלשונה בחיבה את ידה – ליבה החשוך והשמש כמו נמלא המון שברירי אור. הזקן הסג'נהור התארח בצריפה בסעודות השבת. הוא היה איש תורה ורב תבונה, שעניו חשוכות בעיוורונו, ודווקא הוא פתח שביל של אור למחשכי נפשה של חיה פרומה ביחס המכבד שלו כלפיה.

תרומת הניגוד היא להדגיש את התנהגותה השלילית של החברה שהתנכרה לילדה יתומה וחסרת כול, התעלמה מצרכיה, זלזלה בה, השפילה אותה ודחתה אותה מעליה. לעומת זאת דווקא הזקן העיוור שלכאורה איננו רואה, ראה והכיר בערכה, עד שסלל בעבורה את שביל האור עד שנמשלה לפנס ריק שנקבע בו נר דולק. הניגוד מדגיש עד כמה זקוקים בני אדם למגע עם הזולת ועד כמה חשובה הארת פנים למי שחייהם במחשכים.

4. תהילה

א. בתיאור החדר של תהילה והחפצים שבו משתקפת דמותה של תהילה. הסבירו קביעה זו על

פי הקטע.

חדרה של תהילה מתואר כחדר תפילה. קירותיו המעובים ותקרתו המקומרת משווים לו מראה של בית כנסת. החפצים המצויים בו – מנורת נחושת, נטלת נחושת, סידור וחומש שמונחים על השולחן – אף הם מוסיפים לו חן של קדושה. בתיאור החדר יש ארמז מקראי לתיאור החדר שהתקינה השונמית לנביא אלישע: "עליית קיר קטנה... מיטה ושולחן וכיסא ומנורה" (מלכים ב ד, י).

בליל מותה של תהילה החדר מתואר כחדר מואר במיוחד, הרצפה מצוחצחת, קירות מסוידים בלבן ושוליהם מסוידים בכחול, כצבעי הטלית. על השולחן כד ונר. אווירת הקדושה שבחדר יוצרת מטונימיה לדמותה של תהילה, שכל כולה קדושה וחסד. היא מסייעת לאנשים, מבקרת חולים (ובכלל זה את הרבנית שסועדת אותה בבדידותה ובחוליה), תופרת בגדים ומתקנת פוזמקאות לילדים עניים, שואלת איש לשלום אשתו ואישה לשלום בעלה. היא ליוותה את המספר לבית החכם בעצמה, כשהיא נושאת פח מים בידה, וסירבה להצעת העזרה שלו כדי לא להמעיט מן המצווה שעושה. כל דיבורה מתון, בנועם ובחיבה, קוראת מזמורי תהלים בכל יום ונמצא שכל מעשיה – תורה, קדושה ומצוות.

ב. צינו שתי דרכי אפיון נוספות לדמותה של תהילה, והסבירו מה הן מוסיפות להבנת דמותה.

- אפיון באמצעות שמה

תהילה מעידה על עצמה שהיא "תהילה לא-ל חי". ואכן היא מהללת את ה' בכל דרכיה, הן בקריאת מזמורי תהלים בכל יום, הן בשבח והלל על כל דבר ודבר. לדוגמה, היא מודה על הקור ועל הגשמים: "עליהם אנו מודים ואומרים 'משיב הרוח ומוריד הגשם'"; מודה למספר על עזרתו לרבנית החולה ועל התנור שקנה עבורה; משבחת את החידושים, על אף שלא משתמשת בהם, למשל, העט שהמספר כותב בו; מתפעלת מן המחדשים שהמציאו אותה אולם את מכתבה לשרגא מעדיפה לכתוב בדיו ועל נייר קיסרי ששמור עימה מחוצה לארץ. גם את מציאי התנור היא משבחת.

הכול מהללים את תהילה: החכם מתאר בפני המספר את מעשי החסד שעושה ללא לאות; ואפילו הרבנית, שמרבה להתלונן על הכול, גם על מי שמבקש טובתה, מהללת את תהילה על תמיכתה בה, בעוד נשות ירושלים האחרות רק מזמזמות תפילות ותחנונים ולא מציעות לה עזרתן.

- אפיון באמצעות אנלוגיה ניגודית

האנלוגיה המתבקשת בין תהילה לרבנית מעצימה את אצילות הנפש של תהילה. הרבנית כעושה, מרבה להתלונן, ואינה מכירה טובה גם למיטיבים עימה, כמו המספר שקנה לה תנור ביוזמתו לאחר שראה את חרפת מצבה והקור השורר בביתה. היא מתעניינת בעניינים חומריים; מתרפקת על חייה בעבר ועל מעמדה; מזלזלת בחידושים ובמחדשים שאינם מסוגלים להמציא חידושים כפי שהיו בעבר. לעומתה תהילה מודה על הכול, למרות שחייה רצופים ייסורים וסבל; מאירה פנים ומחייכת בנועם לכל אדם; מסייעת לזולת; מקדישה את חייה לרוחניות, למצוות ולחסד; משבחת את המחדשים, ואף את מזג האוויר הסגרירי.

האנלוגיה הניגודית באה לידי ביטוי גם בניגוד בין תיאור חדרה של תהילה לבין תיאור חדרה של הרבנית, שהוא מלוכלך, מוזנח וחשוך ומדרגות שבורות מוליכות אליו.

הסבירו את המניעים או את השיקולים המשפיעים על ההתנהגות של מנשה חיים ועל ההתנהגות של קריינדיל טשארני. בססו את דבריכם על שתי דוגמאות לכל דמות (סך הכול – ארבע דוגמאות).

ההתנהגות של מנשה חיים מושפעת ממניעים כלכליים, חברתיים, נפשיים, דתיים ומוסריים:
העלילה פותחת בתיאור חייהם של מנשה חיים וקריינדיל טשארני, בני זוג חשוכי הילדים שמתפרנסים ברווח מעסק חנות מכולת ומרבים במעשי צדקה וחסד. אלא שלא לעולם חוסן, ובני הזוג ירדו מנכסיהם. הם מטכסים עצה לפעולה שתרום אותם ממצב העוני שנקלעו אליו, אך מפני הבושה, הם ממשיכים לפזר ולתת לאביונים, להתנהג כנגידים ולחלק מתנות יפות, כדי להציג מסווה של נדיבות ומעמד כלכלי חברתי גבוה. הבושה ואי הנעימות מניעות את מנשה חיים להעמיד פני נדיב ובעל מעמד.
כשיצא לחיי נוודות וקבצנות, בשבתו לסעוד על שולחנם של אחרים הוא התבייש בקבצנותו, עד כי בהתחלה לא אכל והתחנן אל ה' שישלח לו חולי כדי שלא יסעד סעודה שאיננה שלו. ברבות השנים הוא התמסר לאורח החיים הזה, לשתייה, להוללות ולסביאה, והקבצנות נעשתה לו טבעית. אחרי חמש שנים של חיי נוודות, שבהן איבד את הכסף, את התפילין, את מכתב ההמלצה ואת המוסר שלו, חזר מנשה חיים לעיירה בציפייה שאשתו תמתין לו, האישה שממנה נפרד בציפייה לשוב אליה במהרה. בחזרתו לעיירה הוא גילה שהפסיד גם את המעט שנשאר לו: ביתו – זוגתו. נודע לו כי היא נישאה לאחר, ואף ילדה לו בן. הוא מקבל על עצמו גלות, פרישות ונדודים והולך מעיר לעיר ומבית קברות לבית קברות. הוא ציפה למותו, ובלבד שלא יכירוהו, לא ייודע קלונה של קריינדיל טשארני ברבים, ולא יגרום לה להמשיך לחיות באיסור. כאן ניכר שפעל ממניעים מוסריים מתוך התחשבות בקריינדיל טשארני, שכן על פי ההלכה, קריינדיל טשארני אסורה כעת גם עליו וגם על האיש שנישאה לו, ובנם הוא ממזר. מנשה חיים ביקש להתרחק ולהניח לקריינדיל טשארני להמשיך את חייה, ולדידו הוא מכפר במעשהו על חטאו, מקבל את הדין ומצדיק אותו.
ההתנהגות של קריינדיל טשארני נובעת ממניעים כלכליים וחברתיים:
בתחילת הנובלה, כאשר מצבם הכלכלי הידרדר והגיע לשפל, מנשה חיים וקריינדיל טשארני ממשיכים לתת צדקה, מתנות לחגים ומשלוחי מנות לרב ולחזן, וקריינדיל טשארני מוסיפה עוד כהנה וכהנה יין לקידוש ולהבדלה. לכל מקום שמכריזים בו על הצדקה היא נותנת בנדיבות, אף לאורחים מזדמנים שפושטים יד, אף שהיא יודעת שאין בכוחה לתת. היא משנה פניה המודאגים, ובפה שוחק ואוהד מבקשת את מנשה חיים שיזמין אותם לחנותו לכבדם במרקחת ולתת להם צדקה, כל זאת בשעה שהם עצמם דלו ורשו מאוד. גם כאשר נכנס לקוח לחנות הריקה היא העמידה פנים שמביאה חמאה מביתה, אך הביאה אותה משכנתה במחשבה להשיב שכרה מן הקונה. לפני צאתו של מנשה חיים לדרך, היא מבקשת להדביק את מכתב ההמלצה בדבק שאור, אולם זה לא נמצא בביתה זה כמה שבועות. לשכנתה ששאלה ממנה שאור אמרה כי בעלה נוסע לקנות סחורה והיא מבקשת להתקין לו צידה לדרך. היא עושה הכול כדי לא לחשוף את מצבם הכלכלי בעיני החברה שרגילה לראותם במיטבם ובאמידותם. גם דחיפתה את מנשה חיים לקבץ נדבות ולא לעסוק בהוראה כרצונו, נעשית מפני שעיסוק זה נראה לה פחות מכובד, וכמלמד לא ישוב לעולם לעסוק במסחר. היא מונעת משיקולים חברתיים ומרצון לשמר את מעמדה ולא משיקולים ענייניים.

6. סיפור פשוט

בחרו מן הרומאן "סיפור פשוט" שתי אנלוגיות בין דמויות (סך הכול – 4 דמויות).
תארו כל אחת מן האנלוגיות האלה, והסבירו את התרומה של כל אחת מהן לעיצוב הדמויות או להבנה של עלילת הרומאן.

- אנלוגיה בין מינה צימליך לבין בלומה נאכט.

אמירתו של המספר כי לא יספר בגנותה של מינה כדי לשבח את בלומה, מעידה בדיוק על העדפתו. הירשל משווה ביניהן, הוא מתגעגע לבלומה והוגה בה יומם ולילה, ומגלה חוסר סבלנות כלפי מינה.

מינה היא בחורה נאה שגדלה בבית עשירים, וקיבלה חינוך שתואם את מעמדה הכלכלי. היא משכילה מבחינת שנות הלימוד שרכשה לעצמה, אך מוצגת כבחורה די ריקנית, אינה קוראת ספרים, חיה לפי המקובל בחברה ומתעסקת בלבוש ובדברים חיצוניים. זהו תוצר ברור של החברה בשבוס שערך הכסף בה הוא מרכזי ביותר. היא משלימה עם הגורל ועם שנגזר עליה ולא מנסה להיאבק בחברה הכופה עליה את אורח חייה.

בלומה לעומתה הגיעה ממעמד כלכלי שונה. אביה מת בעוני, ואל בית משפחת הורביץ הגיעה בעוני ובחוסר כל כשהתייתמה גם מאימה, והייתה למשרתת בביתם. היא לא זכתה להשכלה שמינה זכתה לה, ואף על פי כן היא מדברת עם הירשל דברים שיש בהם עניין, יותר ממינה שמשעממת את הירשל. בלומה מתבודדת ומתרחקת מן החברה המעמדית. בלומה מתוארת באופן מיטונימי באמצעות העוגיות המתוקות, ומינה מתוארת באמצעות הפשטידה המזינה.

האנלוגיה בין מינה לבלומה מדגישה את הקונפליקט של הירשל, הנתון למרותה של אמו. אמו צירל מייצגת את החברה בשבוס, חברה שמרנית, מעמדית וחסרת פתיחות שמעמידה את מסורת העבר ואת הכסף במרכז, ואינה מסוגלת להכיר ברעיונות חדשים. הירשל מצא בבלומה אשת שיח ועניין, מה שלא מצא במינה, ולמרות זאת נאלץ להקריב את חיי הזוגיות שלו על מזבח הערכים המעוותים של מעמד, כסף וכבוד.

עוד מדגישה האנלוגיה הזו את הביקורת על החברה בשבוס בכך שאינה מאפשרת לפרט לממש את מאווייו ושאיפותיו אלא הוא נתון למרות מנהגי הכלל בלא שום התחשבות ברצונותיו.

- אנלוגיה בין הירשל לאביו ברוך מאיר הורביץ :

במאבקו בחברה הירשל נאבק גם באפשרות שהוא יהיה כמו אביו. גם הירשל – כמו אביו – אהב בחורה שלא ממעמדו (אביו אהב את מירל, אימה של בלומה), ונשא לבסוף אישה אחרת ממעמד שווה לשלו כדי לרצות את החברה ולעשות את המקובל בה. בניגוד לאביו שלמד לאהוב את חייו ולהפיק מהם הנאה, הירשל מנסה למרוד בכפייה הזאת ולא להיכנע לה, אך המרד נכשל והוא הופך להיות דומה לאביו באורח חייו אך לא בפנימיותו. בלית בררה הוא משלים עם הרעיון של פשרה, כניעה ללחץ החברה והיטמעות של הפרט בתוכה.

- ייתכנו אפשרויות נוספות לתשובה, כגון אנלוגיה בין הירשל והדוד המשוגע, בין מינה

לסופיה, בין ברוך מאיר לגדליה צימליך, בין צירל לבלומה, בין הזוגיות של בלומה והירשל לבין הזוגיות של תרצה ועקביה מזל ועוד.

7. תהילה / והיה העקוב למישור / סיפור פשוט

א. מתוך יצירה של עגנון שלמדתם, בחרו בקשר זוגי שיש בו מורכבות. תארו אותו, והסבירו את הסיבות למורכבות שבו.

ב. בחרו במוטיב מרכזי מן היצירה שכתבתם עליה בסעיף א. תארו שני מופעים של המוטיב והסבירו את תרומתו להבנת היצירה.

תהילה

א. קשר זוגי שיש בו מורכבות בנובלה "תהילה" הוא הקשר שבא לידי ביטוי בנישואיה של תהילה עם החתן שלא התארסה לו. הקשר בא לידי ביטוי בנישואיה של תהילה איתו. הנישואין הללו יסודם במורכבות, מפני שתהילה לא נישאה לשרגא, חתנה המיועד, בשל גילוי דבר חסידותו בידי אביה, מה שגרם לו לבטל את השידוך בו במקום, מבלי לבקש מחילה מצד משפחת שרגא. חתן אחר נמצא באופן מיידי. תהילה נישאה לו כדת וכדין, ילדה לו שלושה ילדים, פרנסתם הייתה בשופי והם חיו בטוב לכאורה. בנם הבכור נפטר מבהלת הלב שלקה בה כשראה אדם לבוש תכריכים, והוא הלך ודעך כמו נר נשמה עם תפילת נעילה. בנם שכב על ערש דווי במשך תקופה, והשיב נשמתו לבורא במוצאי שבת, שלוש יום קודם מועד הנחת התפילין שלו. תהילה מהרהרת בחלחלה בדמיון שבין שני האירועים. גם קריעת התנאים וביטול השידוך עם שרגא נעשו במוצאי שבת, שלוש יום לפני מועד החופה. הבן השני נפל לתוך ביצה כשתעה ביער וטבע למוות כשהיה בדרכו לראות את תפיליו. תהילה מבינה שהדברים קשורים לביטול החתונה עם שרגא, ושולחת את בעלה לחפש את שרגא ולבקש ממנו מחילה, בטרם יגיע האסון הבא. בעלה אינו מצליח למצוא את שרגא עד שתשש כוחו מן הנסיעות ומת. נותרה בת יחידה, וגם זו הושפעה מן המורות הנוכריות שתהילה שכרה עבורה, וביום חתונתה ברחה והמירה את דתה. הבית שהקימה אפוא תהילה עם חתנה, שהחליף את שרגא, חרב, והיא נותרה בגפה. היא עלתה לארץ ישראל והקדישה את כל שארית חייה למצוות, לעזרה ולחסד. כשתהילה מספרת למספר את סיפור חייה הטרגי, היא מציינת שוב ושוב את שמו של שרגא חתנה המיועד, ואף לא פעם אחת את שמו של בעלה. אפשר ללמוד מזה שליבה נתון לשרגא, ולא לבעלה. העובדה שברבות השנים בעלה אימץ מנגינות ומנהגים חסידיים עד שהפך בעצמו לחסיד, והעובדה שבמסגרת החיפושים של בעלה אחר שרגא נודע לו ששרגא החמיץ ונעשה מתנגד – מוסיפה אירוניה על הטרגדיה של הבית הזה, והקשר הזוגי שלא שרד.

ב. מוטיב המים מופיע כבר בפתיחת הנובלה "תהילה". המספר פוגש לראשונה את תהילה ומבקש ממנה להסביר לו היכן ממוקם בית החכם, וזוכה לליווי פיזי ממש. היא מלווה אותו בגופה עד ביתו של החכם ובידה פח מים. להצעתו לשאת לפחות את פח המים תהילה מסרבת, שלא תמעט המצווה. בסיום הנובלה המספר מגיע לביתה של תהילה בפעם האחרונה, והוא מוצא שם את שיירי המים שטיהרו בהם את תהילה. המים העוטפים את הנובלה בתחילתה ובסיומה מסמלים את דמותה של תהילה. מים מסמלים טוהר, נקיות וזוך. כזאת היא תהילה, דמות אצילית וטהורה, שכל חייה מצוות ומעשים טובים, עזרה לזולת ועשייה למען האחר. התורה משולה למים. כשם שהמים נחוצים לחיי האדם, כך התורה היא תורת חיים. ואכן כל חייה של תהילה הם קיום מצוות התורה ועניינים שבקודש. גם תכונת הענווה של תהילה מתבטאת במים, שתכונתם שלעולם זורמים ממקום גבוה למקום נמוך, הם חסרי צבע, טעם וריח, כמו תהילה שמנמיכה עצמה מול הקב"ה וגזרותיו ומקבלת את הכול באהבה ובהכנעה. מוטיב המים מדגיש את תכונותיה המופלאות האלה של תהילה. דוגמאות למוטיבים נוספים: מוטיב המוות, מוטיב החטא והכפרה, מוטיב הנר / האור, מוטיב ההכרה והחידוש.

והיה העקוב למישור

- א. קשר זוגי שיש בו מורכבות בא לידי ביטוי בנובלה "והיה העקוב למישור" בין מנשה חיים לקריינדיל טשארני מאז שירדו מנכסיהם. כבר בתחילת הנובלה נזכרת העובדה שהזוג חשוד ילדים מזה עשר שנים. הקשר הזוגי שלהם מאופיין ביחס של שתלטנות מצידה של קריינדיל טשארני. היא מנהלת את חנותם ביד רמה, היא יוזמת והיא הולכת לשר העיר לשלם את דמי השכירות. בשובה, בראותה את מדפי החנות ריקים, מתפרצת עליו בגערות ובקללות על בטלנותו כי שקע בשינה בשעה שנגנבה הסחורה, וזאת אף שמנשה חיים נשבע שלא הסיח דעתו מן החנות כלל, ועל אף שהיא עצמה מכרה את כל הסחורה מחמת המצב. מנשה חיים מתואר כאדם כנוע וחלש, עושה תמיד את רצון אשתו. כשטיכסו עצה וניסו למצוא פתרונות להיחלץ מן השפל הכלכלי שהגיעו אליו, מנשה חיים רצה להיות מלמד. קריינדיל טשארני התנגדה, מפני שזהו עיסוק פחות מכובד מקבצנות, שכן מקבצנות ניתן לחזור ולעסוק בפרקמטיא, אבל מלמד לא ישוב לעסק. והוא עשה כרצונה. היא מנסה לשקם את החנות וללוות סחורה משכנים ומתומכים בהקפה, ומתקינה לה מעמד בשוק, ומנשה חיים "עומד על גבה עוזר כנגדה". הוא חשש לשוב לביתו מבית התפילה אחרי שכיילתה בו את זעמה כשחשבה שנרדם בחנות, עד שהתגבר לבסוף כגבר והעז להיכנס. כשהחליטו לסגור את החנות, היא יוצאת אחרונה מן החנות ונועלת אותה נעילה אחרונה אחרי שבעלה עשה זאת לפניו, מה שמעיד על כך שהיא איננה סומכת עליו. מנשה חיים מעלים מאשתו את הפציעה שנפצע כשהסיר את המזוזה מפתח החנות לפני סגירתה, מה שמלמד על חוסר כנות. התנהגותה של קריינדיל טשארני מלמדת על יחס מזלזל שלה כלפיו, שתלטנות וחוסר תקשורת. יחד עם זאת קריינדיל טשארני מבינה כי האשימה אותו לשווא, ושהיא לא נחשבת לכלום בלעדיו, שאפילו קדיש לא ילדה לו והוא חי בחטא בגללה, ולא גירש אותה אחרי עשר שנים. כך שיש גם יחסי תלות וקרבה ביניהם, והם זקוקים זה לזה.
- ב. מוטיב בית הקברות. בצאת מנשה חיים מבוצץ' למסע נדודיו, הוא יושב בעגלה והסוסים הרחיקו אותו מרחובות העיירה ומקריינדיל טשארני. ערפל חום כיסה את השדות, והמצבות הלבנות הבהיקו מתוך בית הקברות. תמונה זו רומזת כבר בתחילת הדרך לסופה. בתום חמש שנות נדודים וירידה רוחנית עד שאול תחתיות, כשסוף־סוף חזר, הוא פגש סמוך לעיירה בהלך קבצן, דרכו גילה שהשיבה שלו איחרה את המועד. הוא שמע שהוא נחשב למת, קריינדיל טשארני נישאה לאחר וילדה לו בן. היא אסורה עליו, ואם הדבר ייוודע, תהיה אסורה גם על בעלה. כדי למנוע מקריינדיל טשארני את המבוכה, וכדי שלא תוכרז ממזרות על בנה, הוא הבין שאין פתרון לסבך הזה, וקיבל על עצמו גלות ונדודים. הוא התרחק מן העיירה כדי שאיש לא יזהה אותו, נדד מעיר לעיר ומבית קברות לבית קברות וציפה למותו. הוא לן בין שברי מצבות וקברים, מיעט באכילה ושתיה והביא על עצמו את מותו. כך הוא הפך ל"מת-חי". את סודו לא גילה לאיש, אלא לשומר בית הקברות, ולאחר מותו העביר השומר את מצבתו של הקבצן שקנה ממנשה חיים את כתב ההמלצה, מה שגרם לטעות בזיהוי, והעבירה לקברו של מנשה חיים. בסיום הסיפור קריינדיל טשארני עולה לקברו האמיתי של מנשה חיים, ולא לקבר של מי שטעתה לחשוב ששייך לו. המסגרת של הסיפור שעוסקת בקברים ומצבות, משקפת מצב של אובדן זהות של מנשה חיים. מרגע שיצא לדרך, ההידרדרות לא איחרה לבוא, עד שכאשר נמצא המת עם מכתב ההמלצה של מנשה חיים וחשבוהו בטעות למנשה חיים, קברו אותו באופן סמלי בעודו חי. המצבה מדגישה את המעוות שלא יוכל לתקון. יחד עם זאת יש בה גם ממד של נחמה ותיקון. במעשהו האחרון של מנשה חיים הוא הרחיק עצמו למען קריינדיל טשארני ולמען חייה החדשים, וזו עולה לקברו, ובכך נוצר מעין תיקון של המעוות.

דוגמאות למוטיבים נוספים : מוטיב השיבה המאוחרת, מוטיב היריד, מוטיב החי-המת, מוטיב הבית, מוטיב הכפילות.

סיפור פשוט

- א.** קשר זוגי שיש בו מורכבות בא לידי ביטוי ברומאן "סיפור פשוט" בקשר של הירשל ומינה.
- המורכבות בקשר הזוגי ביניהם מתחילה עוד לפני נישואיהם. ליבו של הירשל היה נתון לבלומה, המשרתת הענייה. הוא חש אליה קרבה ומצא בה עניין, מה שלא מצא במינה. נישואיו למינה נכפו עליו על ידי אימו, שבעיניה ערך הכסף והמעמד גובר על האהבה, שאין בה כל צורך. הירשל נושא את מינה לאישה בעל כורחו, וליבו ממשיך להיות נתון לבלומה. עוד לפני נישואיו הירשל חולם שהוא כותב מכתב לאבותיו מבלי לדעת שגם הוריה של מירה, אימה של בלומה, יושבים יחד וקוראים את מכתבו של אביו ברוך מאיר, בשעה שהיה עדיין מאורס למירל, לפני שהתארס עם צירל. החלום משקף את רצונו של הירשל לברוח מן הנישואין הללו. בשעת חופתם של הירשל ומינה כבה אחד הנרות וזה סימן רע לזוג. הירשל נזכר בשמועה ששמע על כת בהודו שכאשר בני זוג מבקשים להתגרש הם מדליקים שני נרות, וממתינים לראות נרו של מי יקדים לכבות, אז יעזוב את הבית ולא ישוב אליו לעולם. המחשבה על בני זוג המבקשים להתגרש בשעת חתונתו של הירשל מעידה על מצבו הרגשי המעורער, על ליבו שאיננו נתון למינה כלתו, שברגע זה הוא בא איתה בברית הנישואין, אלא לבלומה, ועל תקוותו שהנישואין הללו לא יתקיימו. גם לאחר החתונה הירשל ממשיך להגות בבלומה. הוא אף הולך לביתה שבקצה העיירה, ממתין על מפתן הבית בתקווה שהוא יוכל לראותה. הוא חש שמינה משעממת אותו ומתגעגע לימים שבהם היו לו שיח ועניין עם בלומה, עד שהרגשות הללו מביאים אותו לידי שיגעון. הוא מהרהר באפשרות שמינה תמות והוא יישא את בלומה תחתיה. גם מינה עצמה נישאה להירשל מכוח המעמד החברתי שאליו היא משתייכת ולא מתוך אהבה.
- ב.** מוטיב השעון. שעונו של הירשל נעצר בפתאומיות, והוא שואל את מינה מה השעה. הוא מדבר על אודות השעון : אדם סומך עליו כדי לכלכל את צעדיו ולהתנהל נכון ובזמן, והשעון נעצר, מכזיב ומשבש את התוכניות. הוא משווה את השעון לתרנגול שאף הוא מודיע על הזמן. הוא מציע שלכל אדם יהיו שני שעונים שמא אחד יתקלקל, והשני יישאר מדויק. השעון מחבר בין האדם למציאות. קובע עת לכל דבר ומסמל סדר ושליטה שאין להפר. כשהשעון עוצר מלכת, הוא משקף שיבוש בסדר ובשליטה אצל הירשל. הוא מתנתק מן הסדר, מחוקי הזמן ומחוקי החברה. בעת שהותו ביער הוא פונה לאלוהים ושואל אותו : "אבא שבשמיים, מה השעה?" לרגליו רק נעל אחת, ושעון תלוי לו למטה מכיסו. אלה מבטאים את המרד שלו בסדרי החברה. הצעתו לשני שעונים רומזת לאפשרות של חיים כפולים – עם מינה ועם בלומה, אך הירשל מבין שאין זה אפשרי, והוא מוציא את עצמו מן הכללים, מן הזמנים ומן המוסכמות. לברוך מאיר יש שרשרת זהב שמחברת את שעונו לבגדיו. מדי פעם ברוך מאיר אווז בה. פעולה זו מסמלת את היותו של ברוך מאיר כבול לחברה, לתכתיביה ולסדריה. השרשרת קושרת את האדם לשעון – למסגרות הזמן של החברה.
- דוגמאות למוטיבים נוספים : מוטיב השיגעון, מוטיב הסעודה, מוטיב המנגנים הסומים, מוטיב הממון / הכסף והזהב, מוטיב התרנגול / הגבר.

8. ילדי הצל

א. הסבירו את דבריו של יורם, וכתבו מהו הצל המלווה אותו.

את הדברים הללו אומר יורם לנוכח לקראת סיום המחזה. יורם אומר שהוא מוכרח לפגוש את זיגמונט כדי להבין. נורית מנסה לשכנע אותו שניח לו, ובדברים אלו יורם מסביר לה כיצד בהיותו ילד ראה ביום שמש את צילו נשרך אחריו, והוא ענק ושחור. כשהוא הסתובב גם הצל המאיים הסתובב אחריו. בחרב שהייתה בידו של יורם הוא היכה בו. החרב נשברה, הצל נשאר. הצל מסמל את עברו החשוך והמאיים של יורם, את הזיכרונות הכואבים מן העבר: הבית, הרעב, המחלות, המלחמה, טשקנט עיר הלחם ושנותיו הראשונות בקיבוץ כשהיה עולה חדש. כל אלה רודפים אחריו כצל שאיננו מרפה. יורם עושה הכול כדי להשתחרר מן הצל הזה. הוא משנה את שמו מיוסל'ה לשם עברי טיפוסי שמשדר חוסן ושורשיות ומנסה להסתיר את עברו ואת מוצאו. הוא אימץ לעצמו תדמית של בן קיבוץ, שירת בפלמ"ח, התגייס לצבא והיה לקצין, ולמרות הכול צל העבר דבק בו, והוא איננו מסוגל להשתחרר ממנו.

ב. כתבו בקצרה מהו הצל המלווה את זיגמונט.

בתחילת המערכה השנייה, לשאלתו של מוכר הבלונים זיגמונט אומר שהוא מנהל חשבונות בפירמה הגדולה ביותר בעולם, אצל הקדוש ברוך הוא. כדי להוכיח שאיננו צוחק הוא מוציא את מחברתו ומקריא לו ממנה, מספר החשבונות שלו, שיר על ילדי הצל. ילדי הצל אלו ילדים דוממים, ההולכים בשקט ולא אומרים דבר. הם מסתתרים במחבוא כדי שלא יתגלו, חיים רק בצל ובחושך – עוקפים את עיגולי השמש. הם נראים כמלאכים, והם נועצים בעורפו עיניים של אשמה. דמויות הילדים הללו אינן מרפות מזיגמונט. הוא חש רגשות אשם בהיותו ראש היודנראט ורואה עצמו אחראי למותם. על פי החלום, הוא רדוף רגשות אשם גם כלפי אשתו ובנו שאותם לא הצליח להציל. זיכרונם רודף אותו עד כלות, והוא איננו יכול להשתחרר מהם.

ג. לדעתכם, האם בסיום המחזה יורם וזיגמונט משתחררים מן הצל המלווה אותם? הסבירו את

תשובתכם.

יורם שואל את זיגמונט: מי אתה? מדוע אתה נדבק אלי כמו צל? זיגמונט מזהה דמיון בין יורם לבין דמות שהוא מכיר מעברו. אך יורם פוסל אפשרות זו מכול וכול וטוען שהוא יליד הארץ שכל משפחתו כאן. זיגמונט פורץ בצחוק לשמע הדברים. בנוכחותו המתמדת הוא הופך להיות צילו של יורם. הוא עוקב אחריו, מביט בו ללא הרף ומזהה אותו כגיסו. אולם יורם אינו מכיר את זיגמונט ומנסה להתחקות אחר דמותו המוזרה. גם יורם מהווה צל לזיגמונט, גם הוא בין "ילדי הצל" שסבלו מתלאות המלחמה. הוא מזכיר לו את אשתו אסתר ואת נקיפות המצפון שחש במותה, ושלא שמע לתחנוניה להתפטר מהיודנראט. כל אחת מן הדמויות, יורם וזיגמונט, מאוימת על ידי צל העבר ומאיימת על חברתה. שניהם נושאים איתם את מוראות המלחמה ואת רגשות האשם.

מוטיב הצל משקף את הקונפליקט המרכזי במחזה: זיכרון מול שכחה; האם אדם יכול לברוח מעברו? האם יש עתיד ללא עבר?

זיגמונט מוסר את המחברת ליורם ואומר לו: "כשתקרא תבין", ובכך הוא סוגר לעצמו את המעגל ובוחר לשים קץ לחייו מכיוון שאיננו מצליח להשתחרר מצל העבר ומרגשות האשם. יורם ימשיך כנראה להיות מלווה על ידי צללי העבר, אבל קריאת המחברת של זיגמונט, הקשר עם נורית ובניית הבית איתה אולי יקלו עליו ויאפשרו חיים חדשים משוחררים יותר.

9. אנטיגונה

א. שתי הדמויות הראשיות בטרגדיה "אנטיגונה" לוקות בעיוורון סמלי. הסבירו והדגמו קביעה זו.

קריאון – עיוור לאמת. איננו יודע לקרוא את המציאות. בגאוותו הוא סבור שביכולתו לכופף את חוקי האלים והמוסר. הוא אסר על קבורת פוליניקס בניגוד לחוק האלים ולערך של כבוד המת

והיה עיוור לעצות שיעצו לו לבטל את הצו. הוא היה עיוור לדברי המקהלה שהתנגדה למעשיו, והיה עיוור לניסיון של בנו הימון להניא אותו מלבצע את העונש שגזר ולחזור בו. הוא היה עיוור לדברי טרסיאס שהוכיח אותו על העונש שגזר על אנטיגונה שמעורר את זעם האלים. טרסיאס אף אמר לו שעדיין אפשר לתקן ולהודות בטעות, ורק הגאווה היא המונעת ממנו להודות בטעות ולשנות את החלטתו. בסוף הוא חושש לגורלו ומבין שעליו לתקן את מעשיו, אך זה כבר היה מאוחר מדי. אנטיגונה והימון התאבדו. לשמע הזוועה גם אוורדיקה אשתו שולחת יד בנפשה בעודה מקללת את קריאון על שהוא שרצח את בנה. העיוורון הביא לאובדן של כל בני משפחתו. אנטיגונה – עיוורת לגבולות המציאות ולאפשרות להתנגד לחוקי המלך, עיוורון שמביא עליה את מותה. היא מונעת על ידי אמת פנימית בלתי מתפשרת ופועלת מתוך רגש ומוסר דתי ונאמנות למשפחה, שבעיניה גוברים על כל עיקרון אחר. פעמיים היא מנסה לקבור את אחיה. קבורתו בעיניה היא הכרחית מכוח צו של כוחות החזקים מן האדם. היא מודעת למחיר הכבד שתשלם בהפרת צו המלך, אך נאמנותה לאחיה ולעקרונותיה גוברים על החשש מן המוות הצפוי לה. היא לא שועה לניסיונות השכנוע של איסמנה אחותה, שאומנם גם היא רואה את הביזיון בצו האוסר את קבורת פוליניקס, אך מודעת למגבלות המציאות ולתוצאות הרוות האסון הצפויות ממעשה זה. כאשר איסמנה מבינה שאחותה לא תשנה את דעתה, היא מגלה נאמנות ומוכנה ללכת עימה אל הקבר, אך אנטיגונה בזה לה על התנגדותה למעשיה ומבטלת את דבריה. גם כאשר היא נלכדת לאחר הפעם הראשונה של הקבורה וניתנת לה הזדמנות לסגת, היא לא נסוגה, קוברת את אחיה בפעם השנייה, ואף מחציפה פנים אל המלך. התנהגותה חסרת הפרשות והעיוורון מביאים אותה להתאבדותה.

ב. תארו את דמותו של טרסיאס, והסבירו את תרומתו להארת דמותו של קריאון.

דווקא הנביא העיוור "רואה" רוחנית יותר מקריאון הרואה פיזית, אבל נוהג בעיוורון. טרסיאס הוא שליח האלים המבשר לקריאון על בוא הפורענות. הוא מופיע במחזה בשלב שבו כלו כבר כל הקיצין, לאחר שקריאון מתעמת עם כל מי שמנסה להניאו מן העונש שגזר על מי שיפר את צו המלך. גם התנגדותם של תושבי תבי הולכת וגוברת, אנטיגונה מושלכת לבור הקבר והפורענות כבר על הסף. טרסיאס מנסה למנוע מקריאון להגיע לשלב הזה, מזהיר אותו מפניו ומבקש ממנו שיקבור את פוליניקס וישחרר את אנטיגונה. קריאון מכנה את טרסיאס "זקן" ומאשים אותו שהוא מתנבא בעד בצע כסף. האשמות אלו מעידות על קריאון עצמו שאינו מסוגל להכיר בדברי אמת ותולה את אמירתם ברדיפת בצע וכבוד, שהם אולי מניעיו שלו עצמו. לאחר לכתו של טרסיאס קריאון מגלה רגשות פחד וחולשה ונכנע. אך זו התפכחות מאוחרת, והפורענות כבר מתרגשת ובאה. הנביא העיוור רואה מראש את הטרגדיה הצפויה, והוא מדגיש את מה שלא רואה קריאון, הרואה בעיניו אך עיוור לאמת ולכוחותיו של האדם. טרסיאס מדגיש את ההיבטים של קריאון שחשב שביכולתו לכופף את חוקי האלים ונתבדה. הנביא גם מחזק את המסר של המחזה שהכול צפוי ואין לאדם מנוס מגורלו.

10. בית בובות

א. תארו את המציאות החברתית והמשפחתית במחזה "בית בובות" (מוסכמות, כללי התנהגות וכדומה). בססו את תשובתכם על שתי דוגמאות.

המציאות החברתית והמשפחתית במחזה "בית בובות" באה לידי ביטוי בעיקר במערכת היחסים בין נורה להלמר ולאביה. המוסכמות החברתיות והכללים בבית מושתתים על תפיסה פטריארכלית שבה שולט הגבר, ואילו האישה נטולת עצמאות, דעת וחשיבה עצמאית והיא תלויה בבעלה או באביה. תפקידה מתמקד בחובותיה כלפי בעלה וילדיה. נורה מתנהגת

בביתה כפי שמצופה ממנה בחברה כזו : היא מציינת לדרישות בעלה ותלויה בו תלות כלכלית מוחלטת.

הלמר מצפה ודורש מנורה להיראות חטובה ויפה, ולכן אוסר עליה לאכול עוגיות מקרונ, שלא תשמין ושלא תקלקל את שיניה. הוא רוצה שתשעשע אותו ואת האורחים בריקוד הטרנטלה לקראת הנשף, והיא עושה כמצוותו בתחפושת שעליה ובריקוד שהוא מנווט. התלות הכלכלית של נורה בהלמר באה לידי ביטוי בכך שהוא מתנגד ללקיחת הלוואות, ולפיכך לנורה אין רשות לקחת הלוואה כשנוקק לה להציל את בעלה. על כן היא נאלצת לעשות זאת בהסתתר ובמרמה, גם מפני שלנשים אסור לקחת הלוואות. כך גם ניכר כאשר הלמר נותן לנורה "דמי כיס" ומן הכסף הזה היא קונה מתנות לילדים וצרכים שונים. בהמשך מתברר שהיא רוכשת מתנות זולות מסך דמי הכיס שקיבלה מבעלה, ואת היתרה היא חוסכת כדי להחזיר את חובה לקרוגסטאד שממנו לקחה את ההלוואה לנסיעה לדרום עבור הצלת בעלה.

נורה היא כבובה על חוטים שהלמר מושך על פי רצונו וגחמותיו. בשיחה שהיא מנהלת (לראשונה) עם הלמר בסיום המחזה היא מציינת שבעבורו היא הייתה "אשתי – בובתי", בדיוק כמו ששימשה לאביה כ"ילדתי – בובתי". גם אביה שלט בה ואילץ אותה לציית לכללים, ובנישואיה היא בסך הכול עברה מרשות אביה לרשות בעלה. בית הבובות של נורה והלמר מסודר לפי המוסכמות החברתיות של התקופה, עד שנורה מתפכחת ומבינה שרק בעזיבתה את בית הבובות היא תזכה לעצמאות, למימוש עצמי ולשחרור מתפקיד הבובה.

ב. כריסטינה לינדה היא דמות משנה במחזה. תארו את דמותה והסבירו את תרומתה להבנת

המחזה.

כריסטינה לינדה איננה נכנעת לתכתיבי החברה. לתפיסתה אושר אינו תלוי בכסף. אף שבצעירותה עזבה את קרוגסטאד לטובת גבר אמיד, היא עשתה זאת כדי לפרנס את אימה החולה ואת אחיה. כשהתאלמנה נאלצה להתפרנס מעבודות מזדמנות ומצאה בהן סיפוק ועצמאות. היא הגיעה לנורה כדי לבקשה לעזור לה למצוא עבודה משרה בבנק של הלמר. הוא מבטיח לה משרה שהתפנתה, המשרה של קרוגסטאד שפוטר על ידי הלמר. היא גם יוזמת קשר מחודש עם קרוגסטאד, שאהבה בעבר, ובתבונה משיבה את הזוגיות שלהם שלא זכו לממש בעבר. היא לא מתחשבת במעמדו הכלכלי ומבינה שחיים מאושרים מבוססים על אמון, כנות, שיתוף ופתיחות. מכוח תפיסתה זו היא מעודדת את נורה לחשוף בפני הלמר את האמת בדבר ההלוואה, ואף מבקשת מקרוגסטאד שלא ידרוש את מכתב הפיטורין שלו בחזרה כדי שהסוד יתגלה וישים קץ לחיי ההסתרה והשקר בבית הלמר ונורה. לינדה משמשת דמות מנוגדת לנורה בכך שהיא אינה מקבלת את תכתיבי החברה, מה שהפך אותה לאישה חזקה ועצמאית. היא מקדמת את העלילה בכך שדוחפת את נורה לגילוי האמת בביתה ולפירוק בית הבובות. דרכה ניתן להבין את הבעייתיות בחיים של זיוף ומסכה ואת האפשרות האחרת של עצמאות ואמון.

11. אויב העם

א. מוטיב האמת והשקר הוא מוטיב מרכזי במחזה.

הסבירו והדגישו קביעה זו. בססו את דבריכם על שתי דמויות מן המחזה.

דוקטור שטוקמן ביקש לפרסם בעיתון המקומי מאמר ובו תוצאות בדיקתו שמעידה על זיהום במי המרחצאות ומסכנת את בריאות הציבור. כשראש העיר שמע זאת הוא הבין שאם המאמר יפורסם, הוא יאלץ לסגור את המרחצאות, וכך ייגרם הפסד כלכלי לתושבי העיר, מפני שהמרחצאות הללו הם מקור פרנסה עיקרי בעיר, והביאו לשגשוגה בשנתיים האחרונות. הוא אוסר על פרסום המאמר. דוקטור שטוקמן מייצג את ערך האמת. מבחינתו היא ערך עליון שאיננו

תלוי בשיקולים כלכליים, וחובתו המוסרית להתריע ולפרסם ברבים, גם אם ייגרם בכך נזק כלכלי כבד. פיטר שטוקמן, ראש העיר ואחיו של דוקטור שטוקמן מייצג את השקר. הוא מנסה לטשטש את האמת מחשש למעמד העיר ולפרנסת תושביה. מאחר שהנושא כבר הגיע לעיתונות, הוא מבקש מדוקטור שטוקמן להכחיש בפומבי את ממצאי הבדיקה שלו. מבחינתו האמת תלויה בנסיבות חיצוניות ותועלתניות, ולכן יש הצדקה לשקר ולהסתיר מידע. קתרין, אשתו של דוקטור שטוקמן, מנסה לשכנע אותו לוותר על מאבקו למען האמת והצדק, מפני שהכוח מצוי בידי ראש העיר, והאמת והצדק לא יעזרו ללא כוח. היא אומנם מצדדת בבעלה ומבינה את העוול שנעשה לו, אבל חוששת מאימויו של אחיו שכינה אותו "אויב החברה" ואיים לפטר אותו מן העבודה וכך יאבד את מקור פרנסתו. הופסטאד עורך העיתון והעיתונאי בילינג מקורבים לדוקטור שטוקמן, מתארחים בביתו, סועדים על שולחנו ותומכים בהחלטתו לפרסם את מאמרו שיחשוף את האמת בנוגע לזיהום החמור במי המרחצאות. הם אף מדמיינים כיצד המאמר יעורר מחאה בקרב התושבים ויגרום לפירוק הכנופיה של ראש העיר הנכשל וחבר מרעיו. הם מרגישים שהם ממש על סף מהפכה. גם אסלקסן, בעל בית הדפוס, מכנה את המאמר טרם הדפסתו "יצירת מופת" ואת דוקטור שטוקמן "ידיד החברה", אולם כשהם מבינים את המחיר שיהיה עליהם לשלם וחוששים מאימויו של ראש העיר, הם חוזרים בהם ומסרבים לפרסם את המאמר בעיתון. הם מוותרים על האמת לטובת נוחות כלכלית, גם במחיר של פגיעה בבריאות התושבים עד סכנת חיים.

ב. האם לדעתכם דוקטור שטוקמן מנצח במאבקו על גילוי האמת? נמקו את תשובתכם ובססו אותה על עלילת המחזה.

ניתן לקבל את הדעה שדוקטור שטוקמן מנצח במאבקו על האמת. אומנם הוא ומשפחתו משלמים מחיר כבד: הוא מוקע מן החברה ומכונה "אויב העם"; הוא מפוטר ממשרתו ואת בתו מפטרים מעבודתה בהוראה; ביתו מותקף באבנים והוא מודר מדירתו השכורה, אולם בסוף המחזה יש פתח לשינוי. קפטן הורסטר שעמד לצידו של דוקטור שטוקמן לאורך כל הדרך מזמין אותו ומשפחתו לגור עימו בביתו. גם האולם, אותו האולם שבו התכנסה האספה וכינתה אותו "אויב העם" – מוסב לבית ספר לילדים שיחונכו לאזרחות טובה והגונה, לערכי מוסר ועזרה לזולת, בשונה מעולם הערכים המעוות שמעמיד במרכז תאוות כסף ואנוכיות. ודוקטור שטוקמן, שעמד בניסיון קשה ושילם מחיר כבד בשל דבקו ביישרת דרכו ובדאגה לבריאות המתרחצים, נשאר נאמן לערכיו ושלם עם דרכו, נקי ביושרו ובאמת שהוא מייצג. כמו שאמר לקתרין אשתו: "אם אכנע לפיטר ולכנופיה שלו, את חושבת שיהיה לי רגע אחד של אושר עד יום מותי?"

12. ביקור הגברת הזקנה

א. אלפרד איל והמורה הם שתי דמויות במחזה שעוברות תהליך של התפתחות נפשית. כתבו מהו התהליך שעוברת כל אחת מן הדמויות, וכיצד תהליך זה משפיע עליה או על הסובבים אותה. הסבירו והדגמו את דבריכם.

אלפרד איל. בתחילת המחזה איל מצטייר כדמות דומיננטית בעיר, אהודה ומכובדת. הוא מועמד להתמנות לראש העיר הבא עם תום הקדנציה של ראש העיר הנוכחי. כשקלייר, הגברת הזקנה והמיליארדרית, מגיעה לגילן, נשלח איל לפגוש אותה באופן אישי ולהשיג ממנה תרומה נדיבה. בעבר הם היו בקשר, אולם איל התכחש לאבהותו, זנח את קלייר בחודשי היריונה בשל כספה של מתילדה בעלת המכולת, ושיחד עדים שיעידו נגדה במשפט. בפגישתם של איל וקלייר הוא מתרץ את התנהגותו בכך שאומר שעשה זאת לטובתה, לאפשר לה לצאת מגילן, לצמוח ולהצליח. הוא איננו לוקח אחריות למעשהו אלא רואה בו משובת נעורים ותו לא. עם הצעתה של קלייר לתת תרומה של מיליארד דולר לעיר בתמורה לצדק,

כלומר להריגתו של איל, הוא בטוח ומאמין שאנשי העיירה ידחו את ההצעה על הסף. אולם בהדרגה מתחולל בו שינוי. הוא מתחיל לחוש איום ממשי כאשר התושבים רוכשים מוצרים בהקפה, על סמך הכסף העתידי שיקבלו מקלייר, בעוד מולו הם מכחישים את כוונתם לפגוע בו. תחושת הביטחון שלו מתחלפת בפחד. הוא מבקש עזרה מאנשי מפתח בעיירה כמו השוטר, הכומר, ראש העיר ועוד, אך כולם לא רק מפנים לו עורף ומתחמקים באמירות ריקות ונבובות, אלא בעצמם רוכשים מוצרים חדשים, קונים נעליים צהובות ובכך מגלים את צביעותם. התנהגות אנשי העיירה מביאה את איל לקחת אחריות על מעשיו ולהצהיר שלא יתנגד לביצוע פסק הדין. דמותו של איל, שעוברת התפתחות מוסרית חיובית עומדת בניגוד להידרדרות הערכית של החברה.

המורה. המורה מייצג את ערכי ההומניזם והמוסר. לאורך המחזה הוא רואה את השינוי שחל בחברה בגילן – התפתחות לחיי חומריות ותאוות בצע, ומצר עליו. עם זאת הוא מודה שהניסיון גדול מדי והעוני קשה מנשוא, והוא יודע שהוא עצמו יהיה שותף להריגתו של איל ויהפוך לרוצח. אומנם יחד עם הרופא הוא מנסה לשכנע את קלייר לכלכל את צעדיה בתבונה, לתרום לעיירה בלי מחשבות נקם משחיתות ולהתעלות לרגשות אנושיים נאצלים, אבל הניסיון נכשל, שהרי קלייר קנתה בכספה כל מפעל וכל חלקה בגילן והיא נחושה בנקמתה. בשכרותו המורה מנסה לשאת נאום בפתח חנותו של איל על רצונו לספר את האמת לעיתונאים ועל הפורענות ההולכת וקרבה, אבל משנתפכח הוא מודה שידע מההתחלה שיהרגו את איל, ושהוא יהיה שותף לזה. הוא נעשה שתיין בשל המצפון שנקף אותו, אבל בסוף הוא מבקש מאיל שירשום לו את מחיר המשקה בהקפה. הוא יודע שלא יוכל כעת לפרוע את החוב, כלומר גם הוא נעשה שותף לשחיתות ולפשע. הוא לא מנסה למחות מול החברה על הידרדרותם המוסרית. להיפך, הוא בעצמו רוכש דברים חדשים בהקפה, נועל נעליים צהובות ונעשה שותף מלא להידרדרות ולצביעות. בנאום שנושא בסיום המחזה לפני אנשי גילן והעיתונאים, הוא מדבר לכאורה על צדק, יושר, חירות, חסד וערכי העולם המערבי. הוא קורא להוקיע את הרשע מתוך החברה ושרק כך אפשר להיות ראויים לקבל את תרומת המיליארד של הגברת הזקנה. הוא זוכה לתשואות רמות על דבריו, ודבריו אלה של איש החינוך והרוח מעניקים גושפנקא לרצח איל.

ב. בחרו באחד האמצעים האומנותיים האלה: סמל, אנלוגיה, מוטיב. הסבירו את תרומתו לעיצוב אחת מן הדמויות שעליהן כתבתם בסעיף א.

- מוטיב הנעליים הצהובות. הנעליים הצהובות שתושבי גילן החלו לרכוש לאחר הצעתה של קלייר לתרום לעיר מיליארד דולר תמורת הריגתו של איל, מסמלות את נהייתם אחר הכסף ורדיפת הבצע. הצבע הצהוב קרוב לצבע הזהב, שמסמל את עיניהם ודוחק ערכים של דאגה לזולת, אחווה, ערבות הדדית, משפחה וחיי אדם. הם מתפתים אחר השפע והנאות חומריות עד שגם מנהיגי העיר ואנשי הרוח שלה, וביניהם המורה, שאמון על חינוך לערכים הומניים של חיים, חסד ואמת וגם בני משפחתו של איל נועלים נעליים צהובות. הנעליים עצמן מסמלות הליכה אחר העדר, נהירה עם הכלל שמרוכו בחיי התענוגות שלו ומעלים עין מהזולת במצוקתו.
- דוגמאות למוטיבים נוספים: הרכבת, הזיוף והשקר, הכפילות.
- דוגמאות לסמל: הפנתר, ארון הקבורה, המעגל של אנשי גילן.
- דוגמה לאנלוגיה: אנלוגיה בין אנשי הציבור: ראש העיר, הכומר, הרופא, המורה, השוטר. אנלוגיה בין קלייר לבין מתילדה אשתו של איל. אנלוגיה בין קלייר לאיל.

13. שאלה כללית על מחזות

- א.** תארו את אחת ממערכות היחסים בין בני משפחה במחזה שלמדתם, והסבירו את הקונפליקט שבמרכזה של מערכת יחסים זאת.
- ב.** האם הקונפליקט שעליו כתבתם בסעיף א, נפתר בסיום המחזה? הסבירו והדגימו את דבריכם.

ילדי הצל:

- א.** מערכת היחסים בין יורם לנורית

הקונפליקט בין יורם לנורית הוא הקונפליקט שבין הנער העולה החדש הנושא מטען צללים מן העבר לבין הצברית השורשית והמשוחררת.

נורית ויורם הכירו בצבא. יורם עלה לארץ בהיותו בן 14 עם "ילדי טהרן" של עליית הנוער. הוא אומץ על ידי משפחה בקיבוץ, ומאז נאבק בזיכרונות העבר וניסה להדחיקם. הוא אימץ לעצמו שם אחר, שירת בפלמ"ח, התגייס לצה"ל והיה לקצין. הוא למד לרקוד את ריקוד הקראקוביאק כדי להיטמע בחברה הצברית והסתיר את מוצאו, את קורות חייו ואת משפחתו. חידוש הקשר שלו עם נורית כעבור שנתיים של פירוד (לבקשתו, כדי להתמודד לבדו עם בעיית הזהות שלו) הביא לנישואיהם.

נורית היא צברית, בת למשפחה מבוססת. הוריה ניסו להניא אותה מן הקשר עם יורם, אולם היא מתנגדת להם ומסייעת לו להתגבר על קשייו. היא מבינה את מצבו, מגלה רגישות למאבקו ולרגשות האשמה שלו. בזכות האמפתיה והתמיכה שלה ובזכות העובדה שהיא מרבה לדבר על העבר, נורית מצליחה לשחרר את יורם מצל העבר המאיים ופותחת פתח לעתידם.

מערכת היחסים בין יורם לנורית מתאפיינת בסבלנות ובאמפתיה מצד נורית, שמכילה את הקשיים של יורם בדבר זהותו. עם זאת היא מביאה אותו בסופו של דבר להסרת המסכה – להתמודדות עם עברו, עם משפחתו שניצלה, עם רגשות האשם. גם יורם מצידו מכבד את נורית, אבל צל העבר מעיב לא פעם על הזוגיות שלהם, על הפתיחות ועל הקרבה, למשל כאשר נורית מנסה לשתף אותו ברכישת רהיטים חדשים לביתם, בעוד מבחינתו די במיטה לשינה שתשמש גג על הראש ותו לא. עם בואם של בני משפחתו לארץ וביקורם של יאנק והלנקה בביתם, יורם מתפרץ ופוגע בנורית, וזו משיבה בנחרצות שמביאה את יורם להיפתח ולהישיר מבט אל עברו.

- ב.** הקונפליקט במחזה

הקונפליקט בין הילד יוסליה שבא מ"שם" לבין יורם הצבר שחי "כאן"; בין עבר להווה ובין זיכרון לשכחה – נפתר. יורם, שביקש לעטות מסכה על עברו כדי להיטמע בחברה הישראלית, מצליח להסירה, להתמודד עם עברו ולהבין שהעבר איננו חפץ שניתן להסיר מן הדרך ולהמשיך הלאה בלעדיו. הדרך להתמודד איתו איננה בהסתרה אלא בהפנמה ובשיח פתוח וקשוב. יורם, שמייצג את הרצון לשכוח, נתקל בקשיים מול נורית שמייצגת את החובה לזכור. אבל דווקא המחלוקות ביניהם מביאות אותו לבירור ולתהליך שהוא עובר עד הפתרון. חיבור אמיתי בין העבר להווה.

אנטיגונה

א. מערכת היחסים בין קריאון להימון

הקונפליקט במחזה "אנטיגונה" מעמיד את ערך הנאמנות לצו האל ולחוקי המוסר אל מול צו המלך, והוא שמערער את היחסים בין קריאון לבין בנו היחיד וארוסה של אנטיגונה, הימון. הימון נאמן לאביו ולמנהיגותו; היחסים ביניהם הם יחסים של קרבה ואהבה; הוא אומר לאביו בהערכה שתבונתו מובילה אותו בחייו ושהחלטותיו חשובות יותר מנישואיו. בכך הוא מנסה לרכז את עמדתו של אביו ולשכנעו לחזור בו מגזר הדין שגזר על אנטיגונה, שעברה על צו המלך וקברה את אחיה. הוא לא נמנע מלהעמיד אותו על טעותו ולהציע לו לפעול בהיגיון.

אך לשמע הדברים האלה קריאון זועם על בנו ומאשים אותו שנלכד ברשתה של אישה. הוא רואה בו בוגד שחבר למורדים בו, למתנגדים לצו שאסר על קבורת פוליניקס ולעונש המוות שהטיל על מי שמפר את הצו. הימון כועס ואומר לאביו שלא יראה אותו יותר.

ב. פתרון הקונפליקט

הקונפליקט נפתר בכך שהעימות בין הימון לקריאון הגיע לידי ניסיון של הימון לפגוע באביו בחרב, ניסיון שכשל ולכן הרג את עצמו. עיקשותו של קריאון להרוג את אנטיגונה ולהישאר איתן בעמדתו המיטה עליו את אובדן כל בני משפחתו – אנטיגונה, אשתו ובנו, והביאה לסיום שלטונו. בעקבות כל האסונות האלה ובעקבות נבואת הזעם של הנביא טרסיאס, קריאון הביע נכונות לבטל את הצו, הוא ממהר לקבור את פוליניקס ולשחרר את אנטיגונה, אבל הוא מאחר את המועד. הוא מבין שבגאוותו המיט על עצמו את האובדן של כל מה שהיה לו: משפחה, מעמד ושלטון. מעמדת שררה רמה הוא מושפל עד עפר ונותר בודד וחסר כול.

בית בובות

א. מערכת היחסים בין הלמר טורולד לנורה

הקונפליקט שבמרכזה של מערכת יחסים זו הוא העמדת פנים מול אמת, זוגיות של שוויון זכויות ומעמד מול יחסי תלות של שולט ונשלט.

לכאורה מערכת היחסים ביניהם היא מערכת יחסים טובה. הוא מכנה אותה בשמות חיבה, והיא נענית לו. אך מתברר שזו מושתתת על סודות, שקרים והעמדת פנים. נורה משחקת את תפקיד הבובה המצופה ממנה, אישה צייתנית וקלת דעת, אולם מתברר שמאחורי גבו היא יוזמת, מחושבת ופקחית.

הכינויים שבהם הלמר מכנה את נורה מקטינים ומשפילים כמו: "עפרונית", "ציפור הבזבז", "זמיר קטן שלי" ועוד. נורה נענית לכינויים הללו ומשתפת פעולה עם התפקיד שנועד לה – קטנה, שברירת וקלת דעת הזקוקה לעזרה של חזקים ממנה, עד שהיא חושפת את הסוד הרובץ בביתם: סוד ההלוואה שלקחה מקרוגסטאד וזיוף החתימה של אביה. מאחר שנשים אינן רשאיות לקחת הלוואות באותה תקופה, שהרי הן קלות דעת וחסרות אחריות, ומאחר שהלמר מתנגד עקרונית ללקיחת הלוואות, נורה נאלצת להסתיר את העובדה שעשתה זאת, אף שמטרתה הייתה להציל את בעלה החולה שרק נסיעה לאיטליה יכולה להועיל לרפואתו. הסוד שהיא מסתירה מפני הלמר גורר אחריו שקרים והעמדת פנים. היא מבקשת מילדיה שלא לגלות לאביהם שקרוגסטאד ביקר בביתם. היא מקבלת ממנו סכומי כסף קטנים, אך חוסכת בהוצאות, וכן בלילות היא מעתיקה עבודות תמורת שכר כדי לכסות את חוב ההלוואה. כל זאת היא עושה מבלי שהלמר ידע על כך. היא אוכלת עוגיות מקרוני בסתר, מפני שהלמר אסר עליה לאכול מהן כדי שלא תקלקל את שיניה ותאבד מיופיה. היא מתחננת בפניו שימשוך את פטורי קרוגסטאד בנימוקים שקריים (שהוא

יכתוב עליו "בעיתונים מלוכלכים" והוא יושמץ לעיני כול, בעוד הסיבה האמיתית היא הפחד שקרוגסטאד יגלה את סוד ההלוואה שהוא היחיד שידע עליה והוא האחראי עליה. היא רוקדת לפניו את ריקוד הטרנטלה בפראות שנובעת מחשש מפני חשיפת הסוד, אך מסבירה להלמר שהתנהגותה נובעת מהתרגשות לקראת הנשף.

ב. פתרון הקונפליקט

הקונפליקט במחזה נפתר כאשר נורה מבינה שהזוגיות שלה עם הלמר לא תשתנה, והיא עוזבת את הבית. נורה ציפתה שכאשר יתגלה דבר ההלוואה להלמר הוא יגונן עליה, יראה את המניעים הטובים שהביאו אותה למעשה ואת הרצון של אישה שהחברה מגבילה אותה ליזום פעולה קיצונית למען בעלה. אבל הנס לא קרה, ובשיחתם האחרונה הוא מתפרץ עליה, מקלל אותה וגוער בה, מטיח בה האשמות של חוסר אחריות ובושה שהיא ממיטה עליו ועל המשפחה, חוסר יכולת שלה לגדל ילדים ועוד. עם קבלת המכתב של קרוגסטאד שבו נכתב שהוא מושך חזרה את האיום להפיץ את דבר ההלוואה, הלמר אומר לנורה: "ניצלתי, נורה, ניצלתי!" ומבקש להשיב את הגלגל אחורנית ולחזור לחיי שגרה כקודם. נורה מבינה ששינוי בבית הבובות שלה לא יקרה, והיא מחליטה לעשות מעשה קיצוני ולעזוב את הבית ואת הילדים. הקושי בפתרון הקונפליקט הוא פירוק הבית.

אויב העם

א. מערכת היחסים בין דוקטור שטוקמן לבין אחיו ראש העיר

מערכת היחסים הזאת מתאפיינת במתח ובמאבקי כוח על כבוד ויוקרה. ראש העיר מזלזל באחיו, במאמרים שמפרסם, ברעיונות שלו. הוא חושד בו שבוודאי יש מוקש בפרסום מאמר בנוגע למרחצאות מפני שהוא נכתב בחורף וטרם פורסם. הוא טוען שהוא הגה את רעיון המרחצאות ולא דוקטור שטוקמן, ואומר עליו שתמיד הוא הוגה רעיונות אבל לא מסוגל לבצע אותם. הוא טוען נגדו שהוא לא מוכן להתכופף לרצון הכלל ומבקר אותו על פזרנותו, אף על פי שהוא מתארח בביתו ומתקבל בחום.

מערכת היחסים המתוחה הזו מתעצמת על רקע הקונפליקט בין האמת להסתרתה, בין רוחה כלכלית לבין נאמנות לציבור. דוקטור שטוקמן בדק ביסודיות את מי המרחצאות ומצא שם חידקים שמסכנים את בריאות הציבור, אך ראש העיר איננו מוכן לקבל זאת, בהיות המרחצאות הלב הפועם של העיר ומקור הפרנסה העיקרי. הוא מפטר את אחיו ממשרתו ואת פטרה מעבודתה כמורה, מציג אותו כשקרן ומכריז באספת העם שהוא "אויב העם", והכול תחת אצטלה של מחשבה על רווחת התושבים ועתידה של העיר.

ב. פתרון הקונפליקט

הקונפליקט במחזה לא נפתר. דוקטור שטוקמן נשאר נאמן לאמת שגילה ואינו חוזר בו. האמת מבחינתו היא ערך עליון, ובכל מחיר הוא דבק בערכי האמת והמוסר. נאמנות זו גובה מחיר כבד ממנו ומבני משפחתו. הוא מאבד את מעמדו החברתי ואת פרנסתו. בני משפחתו גם הם מנודים ומאוימים, ביתם נפגע מהשלכת אבנים, מקללים אותם, בתו מפוטרת מעבודתה, ואפילו חותנו מרטין קיל מוכר את המניות שאותן בתו הייתה אמורה לרשת, ובכך עושה יד אחת עם ראש העיר כדי לנסות לעצור את דוקטור שטוקמן ממאבקו. כלומר השקר נותר בעינו והוא מנצח, כפי שהיה לאורך המחזה כולו. החברה בוחרת להתכחש לאמת בעבור נוחיות כלכלית, גם במחיר של פגיעה חמורה בבריאות הציבור עד כדי סכנת חיים. יחד עם זאת, בסיום המחזה ניתן לראות נימה של אופטימיות בעובדה שדוקטור שטוקמן מתכנן להקים בית ספר שבו ילמדו חינוך ראוי לערכים נעלים שאותם הוא מייצג – אמת,

מוסר ודאגה לזולת. בתו פטרה עתידה לעבוד בבית הספר שיקים. אבל גם נימה אופטימית זו אין בה כדי לבטל את השחיתות והשקרים, ובכך מודגשת הביקורת על חברה אינטרסנטית, כוחנית ושקרית.

ביקור הגברת הזקנה

א. מערכת היחסים בין איל לבין אשתו וילדיו.

הקונפליקט במחזה הוא בין פיתוי כלכלי לבין ערכי מוסר וצדק.

איל נשא לאישה את מתילדה, שבאה ממשפחה מבוססת, לאחר שזנח את קלייר. היחסים ביניהם ועם ילדיהם מתאפיינים תחילה בכבוד ובנועם. הם חיים בצניעות, הילדים מסייעים בעבודות ניקיון בחנותו, אשתו מסייעת בחנות, והם מתייחסים אל איל בכבוד. עם תחילת ההידרדרות המוסרית הפושה בגילן, הם נעשים שותפים לבהלת הקניות. הם משפצים את החנות, מתילדה קונה מעיל פרווה, הבת לומדת טניס, היא נרשמה ללימודי ספרות, אנגלית וצרפתית והבן קונה מכונית חדשה. הם גם מזמינים את הצייר לצייר את דיוקנו של איל כחלק מההכנות למותו, למזכרת. מתילדה מנסה לעודד את איל ואומרת שלקלייר לב טוב ולא תבצע את זממה. אבל בסופו של דבר, בני המשפחה נסחפים אחר כל תושבי העיירה, מתרחקים מאיל, מפסיקים לתמוך בו במצוקתו. בשעה שמתקיים המשפט והרצח הם נוסעים לקולנוע בעיר סמוכה לצפות בסרט. התנהגות זו מעידה על אובדן הערך הבסיסי ביותר של נאמנות, הגנה והדדיות במשפחה בעבור תענוגות החיים ובצע כסף.

ב. פתרון הקונפליקט

הקונפליקט בין פיתוי כלכלי לבין ערכי מוסר וצדק נפתר בסיום מחזה. בתחילת המחזה, כשקלייר מציעה את הצעתה לצדק תמורת מיליארד, תושבי גילן דוחים את הצעתה מכול וכול, וראש העיר אומר שאנשי גילן אינם פראי אדם ו"מוטב שנישאר עניים משנתגאל בדם אדם". אבל בהדרגה הם נכנעים לפיתוי. בסיום המחזה הם מוציאים את איל להורג, אחרי שעשו לו "משפט צדק" והם מציגים את המעשה כצודק ומוסרי. בכך הם בוחרים בכסף ובחומריות על פני האנושיות והמוסר וחושפים את שחיתותם וחוסר מוסריותם. הפתרון גורם לאיל להתמודד עם אשמת הבגידה בקלייר, שבזמנו החשיב אותו בסך הכול למשובת נעורים, להשלים עם גורלו ולאבד את חייו. תושבי גילן שמצדיקים את המעשה ממשיכים לחיות בצביעותם המוסרית ובהידרדרות הערכית שלהם. הקונפליקט נפתר אפוא בניצחון החומר על הרוח ובניצחון הכסף על ערכי מוסר וצדק, ובכך מועצמת הביקורת הנוקבת על נטיית החברה ולהיטותה אחר חיי תאוה וחומריות ודחיקת ערכים נעלים של צדק, יושר ומוסר.

פרק שלישי – שירה (שירת ימי הביניים, שירת ביאליק, שירה עברית מודרנית)

שירת ימי הביניים

14. יפה נוף

א. על פי השיר, תארו את מצבה של ציון בעבר ואת מצבה בהווה. הסבירו והדגמו שני אמצעים אומנותיים התורמים לתיאורים אלה.

בשיר "יפה נוף" הדובר מתאר את כיסופיו ורצונו העז להגיע לירושלים החרבה ולהתאחד עם עפרה. בתיאוריו את ירושלים הוא מתאר את פארה והדרה בעבר, הוא מכנה אותה **בכינויים** שמבטאים את יופייה: "יפה נוף", את היותה מרכז העולם, מקום שיושבי העולם כולו שמחים בו: "משוש תבל", ואת קדושתה כמקום משכן השכינה: "קריה למלך רב". הכינויים הללו הם **שיבוצים** מספר תהלים מזמור מ"ח, שעוסק בשבחה של ירושלים ובתפארתה, ובהיותה מקום משכנו של אלוקים. פירוש נוסף לביטוי "קריה למלך רב" הוא שמדובר למקום משכנו של המלך דוד, מה שמדגיש את היות ירושלים מרכז לאומי, ולא רק מרכז דתי. השיבוצים מדגישים את פארה, הדרה וקדושתה של ירושלים ואת התפעמותו של הדובר מיופיה הפיזי והרוחני.

לעומת הפאר והקדושה של ירושלים בעבר, בהווה העיר חרבה ושוממה. הדובר מתאר את רחמיו הנכמרים בזוכרו את ימי תפארתה שבהם השכינה שרתה בה בבית המקדש. כשעם ישראל יצא לגלות, גלתה השכינה עימו, והעיר נותרה עזובה, שוממה, ואין בה מלך והיא נתונה לשלטון זר. עוד הוא מתאר את "צרי גלעדך" – היותה מקום של צמחי מרפא כסמל לחיים שאותם החליפו נחשים, שרפים ועקרבים כסמל למוות, סכנה וחורבן. **ניגוד** זה מדגיש את המודעות של הדובר בשיר לסכנות ולשיממון השוררים בירושלים בהווה, ואף על פי כן הוא מוכן ומזומן ומשתוקק להגיע אליה. כדי להביע את רצונו העז להגיע אליה הוא משתמש בשיבוצים רבים ובהגזמות, כדוגמת: "ומי יתנני על כנפי נשרים עד ארוה בדמעתי עפרך ויתערב" – שיבוץ מספר שמות, מיציאת מצרים שם מביטיח הקב"ה לעמו כי יוציא אותם ממצרים ויגונן עליהם כנשר המגונן על גוזליו. השיבוץ מדגיש את הדחיפות שהוא חש להגיע במהירות לעיר הקודש, ומייד בהגיעו דמעות הצער שישפוך על אדמתה יתערבו בה. זו הגזמה שמעצימה את ההשתוקקות של הדובר להגיע לציון, להזדהות עימה ולהתמזג עם אדמת הקודש.

אמצעי אומנותי נוסף: הקבלה ("כבודך אשר גלה ונווד אשר חרב").

ב. הביאו דוגמה אחת לפנייה של הדובר לציון, והסבירו את תרומתה לביטוי הרגשות של הדובר בשיר.

בסיום השיר הדובר מבקש משאלה: "הלא את אבניך אחונן ואשקם, וטעם רגביך לפי מדבש יערב". הדובר כל כך משתוקק להגיע לציון והוא מצהיר שלמרות המצב הקשה, השממה והחורבן בו היא שרויה- הוא נכסף להגיע אליה, לאהוב את אבניה החרבות, לנשקם באהבה עד שטעם אדמתה יערב לו יותר מטעם הדבש. זוהי הגזמה נוספת שבאמצעותה הדובר מדגיש עד כמה הוא כמה להגשים את משאלתו.

15. שחריתך בכל שחרי ונשפי

א. בחרו בשני ציורי לשון בשיר, והסבירו את תרומתם להבנת משמעותו.

בשיר "שחריתך בכל שחרי ונשפי" פונה הדובר לאלוקים ומבקש את קרבתו. בפתיחת השיר הדובר מביע כמיהה תמידית להקב"ה, שמקיפה את כל ימיו. הוא מחפש את קרבת ה' בכל בוקר וערב: בכל שחרי ונשפי.

- באמצעות מטפורה: "לך אהמה בלב צמא" הדובר ממחיש את עוצמת כמיהתו לאלוקיו. כמו אדם הצמא למים חיים – ליבו הומה ומשתוקק להתקרב אל אלוהיו.
- גם הדימוי שבהמשך הבית: "ואדמה לדל שואל עלי פתחי וספיי" – דימוי לעני המחזר על הפתחים לבקש נדבה – מעמיד את הדובר בשפלותו ובהיותו תלוי באלוקים, בישועתו ובתמיכתו, שכן בגדולתו הוא מושיע ומרומם אביון מאשפות. גדלות ה' מביאה את הדובר למחשבה בלתי פוסקת עליו. השמים אינם יכולים להכיל את גדולתו, אולם הדובר עצמו מעיד כי הוא שוכן בקרבו ובמחשבותיו תמיד עד כי הוא מתחייב להודות לה' כל חייו, כל עוד נשמת אלוהיו חי באפו.

ב. שיר זה הוא שיר רשות.

ציינו מאפיין אחד של שיר רשות, והדגימו אותו מן השיר.
בתשובתכם כתבו והסבירו לאיזה סוג רשות שייך שיר זה.

אחד המאפיינים של שיר רשות הוא סיומו המרמז לעניינו ולייעודו בתפילה. השיר מסתיים במילים: "בעוד נשמת אלוהים חי באפיי". עניינה של תפילת "נשמת כל חי" הנאמרת בתפילת שחרית בשבתות ובימים טובים הוא החובה להודות ולהלל את הקב"ה על כל הטובה והניסים שהוא גומל איתנו בכל שעה ושעה. כך גם בשיר זה הדובר מהלל את בוראו ואת השגחתו הנצחית כשהוא מבקש להסתופף בצילו ולהיות קרוב אליו בשל גדולתו ועוצמתו ולהודות לו כל עוד נשמת אלוהיו באפו.

תפילת נשמת כל חי עוסקת גם בצורך ובתקווה להודות להקב"ה ולהלל אותו למרות היכולת המוגבלת של האדם, וכך גם בשיר זה.

המילה "נשמת" שבשיר משתרשרת עם המילה "נשמת" הפותחת את תפילת "נשמת כל חי", לכן זהו שיר רשות לנשמת.

שירת ביאליק

16. לבדי

בשירתו של ביאליק מופיעים בין השאר המוטיבים האלה: הציפור, הלב והאור.
בחרו בשניים מן המוטיבים האלה, תארו את הופעותיהם בשיר "לבדי", והסבירו את תרומתם לעיצוב החוויה של הדובר בשיר.

- מוטיב הציפור:

הדובר בשיר מצוי בקונפליקט בין הרצון להשתחרר מעולם המסורת והנהייה אחר עולם ההשכלה המודרני, לבין המחויבות לעולם המסורתי היהודי המתפורר. הוא ממחיש את התחושות האמביוולנטיות הללו באמצעות מוטיב הציפור. בבית הראשון הוא מכנה עצמו "גוזל רך" שנשכח מלב "תחת כנפי השכינה". הגוזל הרך, החלש וחסר האונים זקוק להגנת אימו הציפור החזקה והציבה (השכינה), המסוככת עליו ומעניקה לו הגנה ומחסה. אולם בבית השני מתוארת הציפור השבורה, הנחלשת: "כנף ימינה השבורה על ראשי הרעידה". השכינה מאבדת מחוסנה, וכבר אין ביכולתה להגן על גוזלה. בהמשך השיר המצב מתהפך בכך שהשכינה ננטשת על ידי בניה והיא נזקקת לתמיכתו ולנחמתו של בנה יחידה. הגוזל מזדהה עם אימו, אך כשהוא מבקש להשתחרר ולעזוב את בית המדרש היא כובשת ראשה ובוכה על כתפו עד התרפקות והזדקקות לו. מוטיב הציפור מבטא את הקונפליקט הפנימי שהדובר מצוי בו, את ההשתוקקות שלו אל האור

שכולם נוהרים אליו מבית המדרש, את רצונו לפרוש כנפיים, ויחד עם זאת את הקרבה שלו לשכינה וההבנה שהיא זקוקה לו.

- מוטיב האור :

"כולם נשא הרוח, כולם סחף האור". האור משמש בשיר מטפורה לעולם מפתה ונוצץ – עולם ההשכלה והחילון שמושך אחריו צעירים רבים שנוטשים את ספסלי בית המדרש, את המורשת היהודית. כאשר השכינה נעזבת היא "תתכס בצל" – החושך ששורר בבית המדרש בעקבות עזיבת יושביו. אך ליבו של הדובר כלה לחלון, לאור, והוא קרוע בין הרצון הזה לבין המחויבות למורשת הדועכת.

שירה עברית מודרנית

17. אי

א. תארו שני ניגודים בשיר "אי", והסבירו את תרומתם לעיצוב עולמה הפנימי של הדוברת.

הניגודים בשני הבתים הראשונים בשיר :

- יציבות מול חוסר יציבות. השיר פותח בשורה: "אני דורכת על האדמה". פעולת הדריכה מציינת יציבות וביטחון, עמידה חזקה על הקרקע. אולם ההמשך של השיר מבטא תחושות מנוגדות לחלוטין: "כמו על גוף חי" הדריכה, כך מתברר, איננה יציבה כלל, מפני שגוף חי הוא יצור זז ומתנועע, ועל כן תחושת היציבות שבה פתח השיר מתבררת כאשליה. גם הבית השני פותח בפעולת הדריכה המוצקה לכאורה, אולם כאן הדריכה היא על עפר. בניגוד לאדמה היציבה, העפר הוא הגריגרים שהתפרקו ממנה, כלומר הדריכה כבר אינה יציבה, ודומה כי האדמה נשמטת תחת רגליה של הדוברת עד אובדן שליטה. המשך הבית מתאר את הכוחות הפועלים מתחת לעפר: מדברים המים, השורשים והמתכות. אלה מייצגים את יסודות הטבע הדוממים שהופכים לבעלי קול ותנועה עד החרשת אוזניה וסחרור ליבה. הניגוד בין כוחות אלה לבין תחושת השלווה והביטחון שמבקשת הדוברת מעצים את תחושת חוסר האונים והכאוס בעולם מבולבל וחסר יציבות.

- ניגוד נוסף הוא בין הפעילות הרועשת והקולנית בעולם שמתחת לעפר, שבו כל היסודות **מדברים**, לבין העולמות העליונים: "גם האוויר מתנועע ושר, ובגבהים מתפוצצים עולמות". סדר היקום מתערער וחוסר השקט שורר גם מתחת לפני האדמה וגם בגבהים.

- הבית האחרון מהווה ניגוד למצב שמתואר בבית הקודמים, והוא משמש פתרון לבעיה. מול המצב הכאוטי שבו שרויה הדוברת, היא מתארת את המוצא: "רק המחשבה על אלוקים היא אי במערבולת". אמונה באלוים, ואפילו מחשבה עליו יש בה כדי לנסוך בה ביטחון ושלווה, כמו אי במערבולת החיים.

ב. בחרו בשיר נוסף שלמדתם בנושא "אדם מול בוראו", והסבירו כיצד אמצעי אומנותי אחד בשיר שבחרתם, מסייע בהבנת היחס של הדובר בשיר לא-לוהים.

18. ניצול

א. הדוברת בשיר כותבת על "האוזן המתה" של אביה ועל האוזן הבריאה שלו. הסבירו כיצד התיאור של כל אחת מן האוזניים משקף את התמודדותו של האב עם זיכרון השואה. הדגימו את דבריכם.

השיר "ניצול" מתאר את אביה של הדוברת ניצול השואה, שבאופן פיזי הוא אכן ניצל – עלה לארץ, השתקם והקים משפחה, אולם השיר מתמקד בטרומה שמלווה אותו וצורבה בו גם

שנים רבות אחרי השואה. האוזן המתה בשיר מתה בשעה שכפו של קצין אס.אס. סטרה עליה באכזריות. באוזן הזו הוא איננו שומע בשל החירשות. אך האוזן הבריאה אף היא חירשת למציאות, מפני שהוא שומע בה אך ורק סיוטים וקולות מן העבר. הוא מקשיב בה בדריכות למספר הצלוב לו על הזרוע. כלומר שקוע בעברו שאיננו מרפה ממנו, ונמצא תמיד בדריכות לשמוע את הסיוטים: "אך את האוזן הבריאה הוא עושה כאפרכסת לסיוטים הבאים לו מדורה, מבונה, מאושוויץ בקרונות". האוזן השומעת מקשיבה ברוב קשב לסיוטים השבים אליו מן המחנות. ואלה שבים "בקרונות", כלומר באופן בלתי פוסק, בקצב מסחרר ובכמויות עצומות עד שאין בו מקום לשמוע קולות אחרים. כשביללות אחת לשבוע הוא צורח מסיוטים, הוא הופך את ראשו על הכר הרטוב מדמעות, מביעות לילה ומבכי, ונרדם על צידו הימני. נרדם על האוזן הבריאה. נמצא שהאוזן הבריאה צמודה לכר, והאוזן המתה חשופה לחלל החדר, נתונה לבכייה של הבת. אבל הוא איננו מסוגל לשמוע את בכייה החרישי, הוא שקוע בעולמו המסויט.

ב. בחרו בשיר נוסף שלמדתם בנושא "שירים בצל השואה". ציינו אמצעי אומנותי אחד מן השיר, והסבירו את תרומתו להבנת הרעיון המרכזי בשיר.

19. איזון עדין

א. מה אפשר ללמוד מתיאור "השבת שלנו" על תפיסת הזוגיות של הדוברת בשיר?
בתשובתכם ציינו והסבירו אמצעי אומנותי אחד התורם להבנת הזוגיות המתוארת בשיר.

השיר "איזון עדין" פותח במילים: "את השבת שלנו". מן השימוש בלשון רבים אפשר לזהות כי השבת היא זמן משותף לבני זוג, דבר המעיד על קשר חזק. בפרט כשהשיר כולו כתוב בגוף ראשון: "אני", מנקודת מבטה של האישה.

"את השבת שלנו,

שרק אני יכולה להכניס

שרק אתה יכול להוציא

מחזיקים שני נרות".

הדוברת פונה אל הנמען, בן זוגה, ומתארת את תפקידם בכניסת השבת (היא מדליקה נרות) וביציאתה (הוא עורך הבדלה). הנרות שהם מדליקים "מחזיקים את השבת". בכך באים לידי ביטוי השותפות והחיבור ביניהם. בכניסת השבת מדליקה האישה שני נרות, שתי פתילות נפרדות. בסופה שתי פתילות בנר אחד. הנרות המתקרבים עד כדי איחוד משקפים את הזוגיות בין בני הזוג שמתקרבים קרבה מיוחדת בשבת, קרבה ואיחוד שמובילים אותם להתחלה חדשה, לפתיחת שבוע חדש.

האנפורה: "שרק אני", "שרק אתה", מדגישה את המתח הקיים בזוגיות בין שותפות לבין ייחודיותו וכוחו של כל אחד מבני הזוג. לכל אחד תפקידים משלו, אבל רק יחד הם מחזיקים בית. האפיפורה בסופי השורות: "אבל בסופה נהיים אחד", שתי פתילות בנר אחד" מדגישה את תהליך ההתקרבות במהלכה של השבת המקביל לפתילות המאחדות בנר אחד.

גם המילה "אבל" מנגידה את המצב בתחילתה של השבת למצבו בסופה, משניים לאחד.

כך גם המעבר מלשון יחיד: אני-אתה, נר אחד, ללשון רבים: מחזיקים, נהיים אחד, נר אחד.

ב. בחרו בשיר נוסף שלמדתם בנושא "זוגיות".
הסבירו כיצד אמצעי אומנותי אחד תורם להבנת הקשר הזוגי בשיר.

א. שתי השורות האחרונות בשיר מעניקות לשיר את משמעותו. הסבירו והדגימו קביעה זו על פי השיר כולו.

שתי השורות האחרונות של השיר מגלות נקודת מבט חדשה על השיר כולו. השיר מתאר תמונת טבע של נוף סלעי על שפת הים. הסלעים שוכבים על גבם במשך שנים רבות ללא תזוזה בכל מזג אוויר, בחום ובקור, אף על פי שהאזוב מתפשט עליהם, האצות סוערות בין הגלים, והים מסתער קדימה ונסוג במחזוריות של גאות ושפל. הסלעים עומדים בזקיפות שנים רבות כל כך עד שנוצר רושם של שלוה. הבקיעים שנוצרים בהם עם השנים אינם נראים כלפי חוץ, ועמידתם משדרת "מעין גאוה". ובכל זאת הבקיעים נוצרים, והסלעים מצפים לשבירה: "מי שעתיד לשבר אותם עדיין לא בא". עד שיבוא כלב ים קטן, יצור עדין וחלקלק, להתחכך בהם, וברגע אחד יגרום לפציעתם. התדמית של חוזק וזקיפות קומה היא "מעין גאוה", היא משמשת כיסוי לשבריריות, לחולשה, לפגיעה שתתגלה בקלות על ידי כלב ים קטן.

שתי השורות האחרונות בשיר מבהירות כי השיר, שעד עתה עסק בסלעים ובטבע, איננו אלא משל לאדם: "אמרתי לך, כשסלעים נשברים זה קורה בהפתעה. ומה גם אנשים". בני אדם מטבעם הם פגיעים ושבירים, אבל עומדים זקופים מול קשיים ומשברים בחייהם. כך כלפי חוץ, אבל בתוכם הם נסדקים. "מעין גאוה", הגאוה איננה אמיתית. האדם מסתיר את הבקיעים שנוצרו במשך השנים, הוא מודע להם ומצפה לשבירה. וזו תגיע בהפתעה, על ידי דבר שולי וחסר ערך, אך למעשה זהו תהליך ארוך וסמוי של מורכבויות, משברים והתמודדויות שבסיומו תיקרע מעטפת הגאוה ופגיעותו תיחשף.

ב. בחרו בשיר נוסף שלמדתם בנושא "אדם וזהותו".
ציינו אמצעי אומנותי אחד בשיר, והסבירו את תרומתו להבנת החוויה המתוארת בשיר.

השלמות לשאלון 9182:

פרק שלישי: קריאה מונחית

8. מישו לרוץ איתו / דויד גרוסמן

ברומאן "מישהו לרוץ איתו" אסף ותמר – שניהם יחד וכל אחד לחוד – עוברים מסע פיזי, שהוא גם מסע פנימי של גילוי עצמי והתבגרות.

על פי עלילת הרומאן, תארו את המסע הפיזי והפנימי שעוברת אחת מן הדמויות האלה.

מסעו הפיזי והפנימי של אסף: אסף הוא נער שעובד במהלך חופשת הקיץ בעבודה שסידרו לו הוריו בעירייה בזמן שישו בחו"ל. המשימה שהוטלה עליו היא לאתר את הבעלים של כלב שנמצא משוטט ברחובות ירושלים ולרוץ אחריו בהנחה שיוביל אותו לבעליו ולגבות מהם קנס. אסף רץ אחרי הכלב ובמהלך החיפושים מתברר לו, דרך מוכר הפיצה שהכלב מוביל אותו אליו, שהכלב הוא בעצם כלבה, ודרך הנזירה תיאודורה מתברר לו שבעלת הכלבה היא תמר, נערה בת גילו. המפגש עם תיאודורה, המעודדת אותו לספר לה את סיפור חייו, מעורר את סקרנותו לגבי תמר ולמודעות עצמית למקומו החברתי ולבדידותו. הוא מנסה להתחקות אחר עקבותיה של תמר, וככל שהוא נפגש עם אנשים שונים ואוסף עליה מידע, המוטיבציה שלו להגיע אל המטרה מתגברת. הכלבה מובילה אותו למקומות שלא הכיר קודם. הוא פוגש דמויות שונות, בעיקר משולי החברה ונחשף לעולמות של מצוקה, סכנות ואלימות. למשל, הנערים המכורים לסמים שנמצאים בבית נטוש ומהם

הוא מבין שתמר מחפשת בחור שמנגן בגיטרה ברחוב, ועל אף הקנאה המתעוררת בו הוא ממשיך לרוץ ולחפשה. דוגמה נוספת היא הנערים שתקפו אותו בברכה שהוא והכלבה השתכשכו בה, שדדו את כספו ורצו לקחת איתם את הכלבה, אבל אסף נלחם בהם בכל עוז ולמרות המכות שספג הוא הצליח להשאיר איתו את דינקה. מן המפגש הקשה הזה הוא מגלה שבקולר של הכלבה מוסתרת דיסקית של שמירת חפצים. מכאן ואילך הוא נחשף לעולמה האישי של תמר, כשהוא מוצא את תרמילה ובו יומנה האישי. כל המפגשים הללו מחשלים אותו והוא ממשיך בריצה עד המפגש עם תמר והחבירה אליה במטרה להציל את אחיה שי.

במסע הפיזי אסף נמצא בתנועת התקדמות. בזמן שהוא רץ ומחפש את תמר, הוא עובר תהליך נפשי עמוק של שינוי והתבגרות. בתחילת הסיפור הוא חסר ביטחון, תלוי בסביבתו, נגרר אחרי חבריו גם כאשר הוא מרגיש רתיעה מן הקשרים הללו, ומרגיש בודד ומנוצל. אבל עם התקדמות העלילה וההיחשפות ההדרגתית לתמר מתחיל להתרחש שינוי. כשהוא ממשיך לחפש אותה למרות הקשיים והסכנות, הוא מגלה אומץ ויוזמה ומגלה רגישות למצוקות של אחרים. הוא מגלה על עצמו שהוא יודע להקשיב, לדבר וליזום, והוא מבין שהוא מסוגל לפעול ולהשפיע. בסיום הרומאן הוא משתף פעולה עם תמר בתהליך הגמילה של שי מן הסמים במערה, לבקשת תמר הוא הולך לפגוש את ההורים של תמר ושי ומארגן פגישת פיוס ביניהם. אסף אינו עוד הנער הכנוע והפסיבי, אלא הופך לדמות בוגרת יותר, עצמאית, אמיצה ובטוחה בעצמה שפועל מתוך בחירה, מודעות ואחריות.

מסעה הפיזי והפנימי של תמר :

המסע הפיזי של תמר הוא מסע להצלת אחיה שי. במקביל תמר עוברת מסע נפשי שהוא תהליך פנימי של התבגרות, מה שתואם את סוג הרומאן : רומאן חניכה.

בתחילת הרומאן תמר מתוארת כ"בת טובים". היא משכילה, מנגנת ושרה, ומשתתפת באופן קבוע במקהלה. היא חיה בסביבה מוגנת, ויש לה כל מה שהיא זקוקה לו. היא מתוארת כתמימה ומעט הססנית, אולי מכיוון שיש לה הכול, והיא אינה צריכה להילחם על שלה. אך עם קריאתה החשאית של אחיה לעזרתה, היא מתחילה בתהליך של התבגרות והיכרות עם "העולם שבחוץ". היא מתכננת באופן מפורט את בריחתה מן הבית, שינוי הבגדים והתספורת כדי שלא יזהו אותה, ומבצעת את תוכניתה להיכנס למעון של פסח שאחיה נמצא בו, ולשהות בו. היא מתחזה לזמרת רחוב אבודה ונעתרת להצעה לקורת גג תמורת שירת רחוב. או אז היא מבצעת את תוכנית ההמשך לשחרורו של שי מהמעון. גם תוכנית הבריחה וההברחה מתוכננות היטב על ידה.

בזמן שהותה במעון וההוצאה לפועל של הברחתו של שי ממנו, תמר נתקלת בקשיים, אך מגלה אומץ ותושייה ומצליחה להתחמק מהם או לפתור אותם : היא מנסה לטלפן מן המעון, אך נתפסת ומצליחה לצאת מזה (אם כי פסח חושד בה). היא לא מוותרת לשי ומתעקשת להבריח אותו, על אף סירובו וחוסר האמון שלו בהצלחת המהלך. היא מודעת להתמכרות של שי לסמים, ולכן קונה ומכינה מראש סם לתחילת תהליך הגמילה של שי. היא גם מתכננת מראש את תהליך הגמילה שלו ומתעקשת מולו בתהליך הקשה. כלומר היא מגלה תכונות של ביטחון עצמי ועמידה על שלה – תכונות שהיא מחזקת בתוכה במהלך המבצע הפרטי להצלת אחיה ולהשבתו לחיק הוריו. מסע החילוץ של שי הוא בעצם גם מסע ההתבגרות של תמר : היא מסיימת את הרומאן כשהיא מפוכחת יותר, מכירה יותר את העולם ומודעת לסכנותיו.

בחרו בשני אירועים מן הרומאן המתרחשים במקומות שונים ובזמנים שונים. תארו כל אחד מן האירועים והסבירו את השפעתו על מהלך חייו ועל גיבוש אישיותו של פרקש או של המספר.

- דוגמאות לאירועים מן הרומאן: חיים, תלמיד כיתה ב' בתלמוד תורה של הרב לויכטר בשכונת בית וגן בירושלים, עולה חדש ממצרים בשיכון בית מזמיל. הימים ימי חורף, ויום יום הוא היה מגיע לתלמוד התורה בקור העז, בגשם השוטף, באוטובוס עמוס נוסעים, בלי ביגוד חם. הרב לויכטר ברגישותו עטף את צווארו במגבת מטבח כדי לחממו מפני הקור הנורא. זה הרב לויכטר שחיים הילד הבחין בחוט של עצב נסוך מבעד לעיניו השוחקות. להודעתו של הרב לויכטר על תחרות התחפושות שתתקיים לקראת פורים הגיבו הכול בהתרגשות, רק חיים לא הבין מה פירוש להתחפש. הוא לא שאל, אולם הבין מתוך התכונה בשכונה. לבקשתו ובהוראת הרב, הבטיח לו אביו כי יקנה עבורו תחפושת של קאובוי. ההבטחה התעכבה עד היום המיוחל, וחיים ממתין ומצפה מתי ימלא אבא את הבטחתו, עד שזו התמלאה בבוקר יום התחפושות, ברכישת כובע של קאובוי עשוי נייר שלא עמד במזג האוויר הסוער. כשהגיע לכיתה לא נותר מן הכובע אלא עיסת נייר רטובה. הרב לויכטר הזמין כל ילד לעמוד בפני חבריו, ועל כולם לנחש מיהו זה ואיזהו. בתורו של חיים הרב העמיד פנים כמי שאיננו מזהה את תלמידו, עד שאחד התלמידים קרא שאין לחיים כלל תחפושת! החינוך, הרגישות, האהבה והחום שנקט בהם הרב לויכטר והמבט הנוגה בעיניו – ליוו את חיים בבגרותו. הילד ידע לנהוג עם כל אדם ברגישות, בהקשבה, בהתבוננות בעומק עיני האחר, באורך רוח ובכבוד. הוא לא לעג לשתיקתם של ההונגרים, שעמדה בניגוד להתנהגות החמה והתוססת של עולי מצרים וצפון אפריקה. הוא לא שאל מדוע התריסים בבית הזקנה מוגפים תמיד, לא לעג לה כיתר ילדי השיכון, ולא שאל מדוע פרקש מנשק לחם שמצא. פרקש הבחין בתבונה, באמונה ובתמימות שאפיינו את חיים הילד, וברר בו להפקיד בידיו את שלושת פיקדונותיו היקרים: את הסידור, את בנו יוסי ואת סיפור חייו.
- פרקש הילד נשלח לשמש שוליה אצל האופה הזקן בכפר קטן בהונגריה. אימו הלכה ונחלשה בחולייה ובעונייה, ולא היה בכוחה ובאפשרותה לגדל את ילדיה עד שנאלצה לפזר את כולם. שם במאפייה היה ילד צעיר ובודד. הגעגוע לאימו ולדף הגמרא, העינויים והסבל שספג, והאלימות ואטימות הלב – כל אלו שדדו ממנו את ילדותו התמימה. רק מכתביה של אימו ניחמו אותו בשעות הקשות הללו. פרקש מחל לאופה הזקן על הכול, גם על הצלקת מן המחנת המלובנת שהניח על ידו. למעט על דבר אחד: על שמנע ממנו את השעות הבודדות שבהן יכול היה להספיק לראות את אימו בפעם האחרונה לפני מותה, כשהעלים ממנו מברק שנכתב בו שאימו מבקשת לראותו בשל התגברות מחלתה. רק בערב, לאחר שסיים את כל משימותיו במאפייה, הראה לו האופה את המברק. פרקש הגיע לבית אימו שעות ספורות לאחר מותה. לימים, כאשר אספו ההונגרים את הצעירים היהודיים בכיכר העיר בבודפשט והם רעבים וצמאים, הגיע בחור צעיר ומסר לפרקש צרור לחמניות חמות ואשכול ענבים סגולים, ולפני שהסתלק אמר שהזקן (בעל המאפייה) ביקש לומר לו: "אתה מחושל, אתה חזק מברזל... אני בטוח שתצא מזה" (עמ' 119). לפני מותו פרקש מבקש למחול לאופה גם על העיכוב במסירת המכתב.
- השפעתם של האירועים על מהלך חייו ועל גיבוש אישיותו של פרקש:
- פרקש מחושל ועומד בגבורה בקשיים ובמוראות שמזמנות לו שנות המלחמה: מול החייל ההונגרי שעוקד אותו לכיסא ושורף לעיניו את מכתבי אימו, או בקפיצה מספינת המעפילים ובהגעה בשחייה לחופי הארץ.

- החוויות הקשות שחווה פרקש בילדותו הפיחו בו בבגרותו רגישות ורוח של עשייה ותרומה לזולת. יחסו לילדים אוהד ותומך : הוא מסייע לילד חיים ובונה עבורו טיאהרה, על אף התנגדותה של אשתו הוא קונה מיני מתיקה לילדיו כדי לשמחם בדברים שלא זכה בהם בעצמו, הוא דואג לשיעורי תורה ומלמד ילדים את קריאת התורה לקראת בר המצווה. הוא מגלה יחס רגיש ואמפתי גם לנזקקים : הוא עוזר לשכניו ניצולי השואה ותומך בהם, מנסה להקל עליהם לשאת את מצבם הכלכלי והנפשי, מחלק להם משלוחי מנות בפורים, תורם לנזקקים בצרכנייה שהוא מנהל, תומך במשפחות שכולות שאיבדו את בנם במלחמת יום כיפור ועוד.
- כל אלה הם מעין תיקון לעוולות ולחוויות הקשות שחווה בילדותו ומלמדים על הרוח האנושית שלא נשברה.

10. אל תיגע בזמיר / נל הרפר לי

מה כוונתה של סקאוט במילים "לא נשאר לנו הרבה מה ללמוד"? הסבירו מה למדו סקאוט וג'ים על טבע האדם, על עצמם או על מערכות יחסים בין בני אדם. הדגימו את דבריכם מתוך עלילת הרומאן.

דבריה של סקאוט : "לא נשאר לנו הרבה מה ללמוד" מעידים על הבגרות שהיא מרגישה בעקבות האירועים שחוותה, כפי שמתוארים ברומאן "אל תיגע בזמיר". אירועים אלה לימדו אותה ואת ג'ים כבר בגילם הצעיר על העולם ועל טבע האדם. הם למדו על קיומם של רוע, גזענות וחוסר צדק בחברה האנושית. דרך משפטו של טום רובינסון הם נחשפו לכך שאנשים עלולים לשפוט ולהרשיע אדם חף מפשע רק בשל צבע עורו. אטיקוס פינץ', אביהם של האחים ועורך הדין של טום, לקח על עצמו להגן עליו במשפט האונס והוכיח את חפותו. למרות זאת חבר המושבעים הרשיע אותו, מפני שהעליונות החברתית של הלבנים על השחורים לא אפשרה לתת אמון במילה של אדם שחור אל מול מילה של אישה לבנה. הרשעה זו מטלטלת במיוחד את ג'ים, שהאמין בצדק האנושי, ונוכח לדעת שהחברה איננה תמיד מוסרית, ושדעות קדומות לעיתים גוברות על האמת. בעקבות המשפט והתפקיד שמילא בו אטיקוס הם לומדים מהו אומץ לב מוסרי, כאשר המשפחה כולה נתונה לגחמותיהם של תושבי העיירה ותלמידי בית הספר שלועגים להם, מטיחים בהם קריאות משפילות ונוהגים בהם באלימות. ועל אף הסיכונים אטיקוס ממשיך לדבוק באמת הפשוטה ובצדק גם כשידע שהמשפט מכור ושחפותו של טום לא תתקבל.

הם למדו גם על מורכבותו של האדם ועל כך שאין לשפוט אנשים על פי מראית עין. בו רדלי, שבתחילת הרומאן הילדים פחדו ממנו בעקבות האגדות מסמרות שיער שהופצו על אודות התנהגותו האלימה, האכזרית והמאיימת, התגלה כאדם טוב לב שהציל אותם מבוב יואל ודאג להם בהזדמנויות שונות : בתיקון מכנסיו של ג'ים, בהנחת שמיכה על כתפיה של סקאוט בליל השרפה שפרצה בביתה של מיס מודי, בהנחת מתנות בחור שנפער בגזע העץ ועוד. בסיום הרומאן סקאוט רואה בו אדם ככל האדם והיא מבטאת את האמפתיה וההבנה האנושית שפיתחה.

דבריה של סקאוט אפוא מבטאים את ההבנה שהיא וג'ים עברו תהליך התבגרות משמעותי, למדו על אי צדק, על דעות קדומות, על מורכבות האדם ועל חשיבות האמפתיה, היושר והאמת, ולכן לא נותר להם ללמוד הרבה, אולי רק אלגברה.

11. מישהו לרוץ איתו / דויד גרוסמן; בואי הרוח / חיים סבתו; אל תיגע בזמיר / נל הרפר לי
ביצירות רבות הרקע המשפחתי והרקע החברתי של הדמות המרכזית משפיעים על פעולותיה.
הסבירו קביעה זו, באמצעות שתי דוגמאות מן הרומאן שלמדתם.

מישהו לרוץ איתו:

ברומאן "מישהו לרוץ איתו" הרקע המשפחתי והחברתי של הדמויות המרכזיות משפיע על פעולותיהן. כך למשל תמר, גדלה במשפחה מורכבת שבה האם מנסה להוביל משפחה מאוחדת, ללא הצלחה. היא ממורמרת ואיננה מצליחה להתמודד לא עם בעלה המופנם, לא עם הגאונות של שי ולא עם המרדנות של תמר. ארבעה אנשים בודדים שחיים איש-איש לנפשו. כששי מתחיל לצרוך סמים, הוריו אינם מבחינים בכך. כשהם כבר מבחינים בכך, הם דוחים את שי מעליהם וממשיכים בחייהם בלעדיו. חרף הוויכוחים של תמר עם הוריה הם ממשיכים להתעלם, עד שהיא מחליטה לצאת לעזרתו ולחלץ אותו ממעונו של פסח ומן הסמים הקשים שנשאב אליהם. הרקע המשפחתי דוחף אותה לפעול ולצאת למסע מסוכן ובלתי אפשרי כדי להציל את אחיה. היא מתכננת בקפידה את צעדיה, מנתקת עצמה מן הבית ומן הסביבה המוגנת, ישנה במקומות מאולתרים, מתמודדת עם סכנות ונהרות שלא לחשוף את הזהות החדשה שיצרה לעצמה כנגנית רחוב. כשאִימו של פסח מזהה אותה כנגנית מוכשרת, היא מגיעה למעון שבו נחשפת לחברת שוליים של בני נוער חסרי בית ומשתלבת בתוכם כדי להתקרב לאחיה. כדי להצליח במשימה היא מאמצת התנהגויות של חשדנות, הישרדות ועצמאות. היא מגלה אומץ לב, יצירתיות ונחישות בלתי רגילים ונכונות להקריב את ביטחונה האישי למען אחיה. הרקע המשפחתי של תמר והקשר החזק עם שי מניע אותה לפעול באומץ לב, בחוכמה ובנחישות עד להשגת היעד שהציבה לעצמה.

בואי הרוח:

גיבור הרומאן, הילד הצעיר חיים, עולה חדש ממצרים מתאר את חוויותיו הראשונות ואת קשיי הקליטה בארץ חדשה בהגיעו לשיכון העולים בית מזמיל בירושלים. שם הוא מתוודע לעולים מגלויות אחרות, ובמיוחד לניצולי השואה מהונגריה ובהם ישראל משה פרקש. קשר מיוחד נרקם בין השניים, וחיים הילד הסקרן, המתבונן והחושב צומח ומתבגר בשיכון עד היותו ראש ישיבה. הקשיים הכלכליים ששררו בבית אילצו את חיים הילד להסתפק במועט. בחורף העז של ירושלים, בגשמים ובסערות הוא נסע מדי יום באוטובוס עמוס נוסעים, שפעמים לא עצר, לתלמוד תורה בבית וגן, בלכתו בדרך פרוצה וחשופה ללא מעיל וללא צעיף. אמו סרגה צעיפים לילדים, אולם תורו עדיין לא הגיע. ילקוטו הוא שקית בד שתפרה לו אימו משאריות בדים שציפו מזרנים שקיבלו בנמל חיפה בהגיעם לארץ. בילקוט היו חומש, משנה ושני חצאי מחברות. חיים ידע שאביו טרוד כל היום בפרנסתו ואימו מטופלת בילדים, ולכן לא קבל ולא מרד אלא קיבל את הדברים בענווה ובאורך רוח. בשובו מן התלמוד תורה, אחר מנוחה קצרה הלך לשיעורי תורה. מאז עלייתם ממצרים דאג אביו לתלמוד תורה של הילדים וזים שיעורי תורה בשיכון. אימו דחקה בו ללמוד תורה ומעולם לא ויתרה לו – לא מפני החמה ולא מפני הגשמים. כשהתלונן על עייפות או על כאב ראש הייתה אומרת לו: "החש בראשו יעסוק בתורה". כשגדל הוא נתן שיעור קבוע בגמרא בכל שבת – ביוזמת פרקש. חיים לא יכול היה לסרב למבטיו הנוגים. וכך, כשהוא עטוף ברוח של תורה ולימוד, הלך ונעשה בעצמו רב ומלמד בישיבת מעלה אדומים. חיים גם נמשך לספרות ואומנות. אצל דודו ג'אקו ראה ספרי ספרות קלאסיים (בלזאק, עגנון, אצ"ג ועוד), בביתו החשיבו מאוד משוררים ופייטנים כמו יהודה הלוי, שמואל הנגיד, שלמה אבן גבירול ועוד. אימו אף היא אהבה ספרות, שוררה שירים ודקלמה מחזות בצרפתית, וכך העשירה את עולמו התרבותי.

בשיכון חיים היה שותף למעשי חסד ועזרה לאחר. בפורים שלחו אותו הוריו לתת משלוחי מנות לתושבי השכונה. שתי זקנות ביקשו ממנו להביא מצרכים לפסח מהצרכנייה של פרקש, והוא עשה זאת למרות הזלזול של הקופאית, ולמרות שבסופו של דבר התברר שהיו יכולות לעשות זאת בעצמן, אלא שנבוכו מן המעמד של להיות מן המקבלים.

הערכים שקיבל חיים ממשפחתו החמה והאוהבת מכיוון אחד – ענווה, אהבת האדם והארץ, ומעל לכול – תלמוד תורה, ומכיוון נוסף – מפרקש שעודד אותו להרבות במעשי חסד בשכונה ולהמשיך את לימוד התורה כמלמד, כל אלו נטעו בחיים את התכונות העדינות הללו, שמכוחם נעשה לראש ישיבה ומהשפעתם בחר בו פרקש להפקיד בידיו את שלושת הפיקדונות שביקש למסור: את הסידור שליווה אותו בכל תלאותיו, את בנו יוסי שילמדו תורה, ואת סיפור חייו שכתב בספר הזה.

אל תיגע בזמיר:

ברומאן "אל תיגע בזמיר" הרקע המשפחתי והחברתי של סקאוט משפיע על פעולותיה. סקאוט, היתומה מאם, מתחנכת בבית אביה, עורך הדין אטיקוס, בעזרתה של המטפלת השחורה קאלפורניה. אטיקוס מחנך את ילדיו על פי אמות המידה שבהן הוא מאמין וחי, על ברכי האמת, הצדק והשוויון בין בני האדם. בשל מצפוני הישר הוא איננו משלים עם הגזענות והדעות הקדומות הפושות בעיירה והוא מקבל על עצמו להגן על טום רובינסון, איש שחור הנאשם באונס אישה לבנה. זאת למרות שהוא יודע שחבר המושבעים לא יוכל לקבל את ההגנה. הוא וילדיו הופכים להיות מטרה ללעג ולביקורת מצד אנשי העיירה. חינוך זה מעצב את יחסה של סקאוט לזולת.

בתחילת הרומאן היא עדיין לא נחשפת לרוע ולאי הצדק בעולם. בהמשך היא מתעמתת עם הרוע, הגזענות והדעות הקדומות. כך בא הדבר לידי ביטוי בשינוי ביחסה לבו רדלי. בתחילת הרומאן סקאוט פוחדת מפניו מפני שהיא מושפעת מדעות קדומות של הילדים בסביבה, מסיפורים מסמרי שיער על אודות אכזריותו והתנהגותו האלימה, אולם בהמשך היא מבינה שהוא אדם טוב. הוא דאג לה ולגים בהזדמנויות שונות: הוא תיקן את מכנסיו של ג'ים לאחר שניסו להיכנס לחצר ביתו ואלה נתפסו בגדר בניסיון הבריחה הבהולה משם, הוא הניח שמיכה על כתפיה של סקאוט בליל השרפה שפרצה בביתה של מיס מודי כדי לחממה מן הקור שבחוץ, הניח מתנות בחור שבועץ והציל את חייהם מבוב יואל שתקף אותם באלימות בשוכם לביתם בלילה מבית הספר בליל כל הקדושים. כך בסיום הרומאן היא מפתחת שיחה עם בו רדלי באמפתיה וברגישות, מכוח הערכים שספגה בבית. היא אף משתפת פעולה עם אדון טייט, השריף של העיירה שמבקש לטעון שבו יואל נפל על הסכין של עצמו בשעה שניסה לפגוע בג'ים ובסקאוט, זאת כדי להגן על בו שלא יוכל לעמוד בתגובה האוהדת והמחבקת של התושבים למעשה הצלתו בביישנותו ובחוסר ביטחונו.

סקאוט עדה לאירוע ומבטיחה לאטיקוס שאדון טייט צודק, מפני שהיא מבינה שפרסום מעשה הגבורה של בו כמוהו כפגיעה בזמיר. אטיקוס מזהיר את ילדיו שלא יפגעו בזמיר, מפני שלא פגע באיש. כן ניכרת ההשפעה של הבית והחברה על סקאוט כאשר באחד השיעורים בבית הספר נדרשים התלמידים להציג ידיעה מן העיתון בענייני דיומא בפני הכיתה. אחד הילדים הציג ידיעה על היטלר שרודף אחר היהודים, כולא אותם ומונע מהם לצאת מגרמניה. הכתבה מעוררת דיון בכיתה, כשסקאוט מביעה דעתה בדברים ששמעה מאביה על שוויון זכויות לכול, דברים שמשביעים את רצון המורה שמבקרת בחריפות את יחסו של היטלר ליהודים. אולם ביציאה מבית המשפט סקאוט שומעת את המורה מדברת בגנות השחורים, וזה מעורר אצל סקאוט בלבול ושאט נפש על הצביעות ועל הגזענות המאפיינות את המורה ואת החברה כולה. דמותה של סקאוט מתעצבת בהשפעת הרקע המשפחתי שלה, אשר מאופיין בערכי מוסר וצדק, ומתוך עימות עם ערכי החברה המאופיינים בגזענות, בחוסר צדק ובדעות קדומות.

15. א. השיר "פרוכת" מבטא געגועים, אהבה ונחמה.

הסבירו קביעה זו ובססו אותה על שתי דוגמאות מן השיר. בתשובתכם ציינו גם אמצעי אומנותי אחד, והסבירו את תרומתו לביטוי הרגשות בשיר.

בשיר "פרוכת" הדובר מתרפק בגעגועים ובאהבה על זיכרונות מאביו ומאימו שהטביעו בו חותם רוחני עשיר. בפתיחת השיר מתאר הדובר את אימו שאהבה את יפי המילים "שחברו להן יחדו". זהו **ארמז מקראי** למזמור קכ"ב בתהלים העוסק בפארה ובשלמותה של ירושלים בעתיד, לכשיבנה בה בית המקדש. ארמז זה מעניק קדושה ורוחניות לאם, כמו גם למילותיה ש"חוט של חן, חוט של חסד משוך היה עליהן". **מטפורה** זו מעצימה את הקדושה ואת השלמות במילותיה המלאות נעם ויופי שהיא מנחילה לבנה. האב מעניק לבנו את האותיות הרקומות כסף וזהב על גבי פרוכות של בית הכנסת ואת "ראשו של חוט" – את ההתחלה, את הבסיס, את הכלים ליצור בעצמו נחילי אותיות שבהן הוא יוצר את שיריו. הבן הדובר בשיר מבקש להנציח את דמותם בשיריו, באותיותיו ובמילותיו שיהיו פרוכת של הנצחה לזכרם. הדובר מדגיש שהירושה שקיבל מהוריו איננה חומרית: "לא כסף, לא זהב". הוא איננו זקוק לירושה כזו כדי ליצור שירים, אך הירושה הרוחנית לא תסולא בפז והיא מלווה אותו בחייו. אביו אהב את האותיות, אימו אהבה את המילים. **החזרה** על השורש א-ה-ב בשיר מבטאת את היחס של הוריו לירושה שהנחילו לבנם – יחס שהשפיע עליו ועורר בו גם את האהבה למילים ולאותיות שנכתבו לשירים, ובאלה נחמתו.

ב.

בשיר "דברי רקע ראשוניים" בא לידי ביטוי משבר זהות של הדובר.

הסבירו קביעה זאת באמצעות דוגמה אחת מן השיר. בתשובתכם ציינו אמצעי אומנותי אחד, והסבירו כיצד הוא תורם להדגשת משבר זה.

משבר זהות של הדובר בשיר "דברי רקע ראשוניים" בא לידי ביטוי בסיום השיר, לאחר שתיאר בערגה את עולמם של אימו ואביו, עולם קסום ושלו שהוא מוקיר ומעריך. השלמות הזאת נסדקת כאשר הדובר מעיד על עצמו שהתרחק מן העולם המסורתי ומשורשיו המזרחיים ונמשך את עולם התרבות המערבית בהיותו משנן "מיסות קטנות של בך".

החזרה שלוש פעמים על השורש ר-ח-ק בבית האחרון מדגישה את התרחקותו מעולמם של הוריו. אולם יחד עם זאת הניתוק שלו איננו מוחלט, מפני שאת המיסות הוא משנן ב"יהודית מרוקאית". כלומר הבן מנהל אורח חיים שונה מזה שקיבל והוא רחוק מן העולם היהודי המסורתי שגדל עליו, אולם הנדבך שממנו צמח משתלב בחייו. הוא ממזג את שני העולמות, ובכך מעצב את עולמו הייחודי החדש.

סעיפי ב בפרק השירה (התשובות לסעיפי א בפרק זה זהות לתשובות שבשאלון 9182)

אדם מול בוראו

16. ב. תארו והסבירו כיצד הניגוד בשיר "גדולים מעשי א-לוהיים" מאת אמיר גלבע תורם להבנת היחס של הדובר לא-לוהים.

בשיר "גדולים מעשי א-לוהיים" מתואר היחס של הדובר לאלוקיו באמצעות ניגוד בין עצב לשמחה. גדולתו של אלוקים היא דווקא בשותפותו בפרטים הקטנים- הקשים והשמחים בחיי האדם. "הוא בא עמי בכל המוראות ובכל תאי הבכי, רואה עמי בתנוגות ובוטח בשמחתי". האמפתיה והשותפות מנחמות אותו בצער, והאמונה שיוכל לחלץ עצמו מעצבונו משמחת אותו ונוסכת בו ביטחון ותקווה. הניגוד בשיר יוצר היפוך בתחושתיו של הדובר. הקרבה והאינטימיות בינו לבין אלוקיו מאפשרת ודאות שאלוקים תומך בו בשעות

הקשות ובשעות השמחות ומלווה אותו בכל רגע בחייו. מכוחה של ודאות זו מתחלפות תחושות הכאב והצער ברגש של שמחה שבאה ויורדה עליו.

שירים בצל השואה

17. ב. כיצד מתמודדת הדמות המרכזית בשיר "שתיקות" עם זיכרון השואה? בחרו מן השיר באמצעי אומנותי אחד, והסבירו את תרומתו להבנת התמודדות זו.

השיר "שתיקות" מתאר את דרך התמודדותה של בת הדוד של הדובר ששרדה את השואה, עלתה לארץ, השתקמה והקימה משפחה, ובדרך של הדחקה ושתיקה התגברה על הזיכרונות הכואבים כדי לגדל ילדים בריאים בנפשם, שמחים וחופשיים. היא נמנעה מלחשוף את חוויותיה מימי השואה למען ילדיה, כדי לחיות את ההווה. אולם הדחקה זו היא מן הפה ולחוץ, מפני שצל העבר איננו מרפה, הספרות שעל זרועה חקוקות בבשרה ובנפשה: "למען תוכל לחיות את הכאן והעכשיו / בצל הים, הבית והילדים". הצירוף "צל הים" הוא מטפורה שמבטאת את העובדה שלמרות ניסיונותיה של האישה להשאיר את העבר מאחור ולהשתקם, הוא ממשיך לרדוף אותה בהווה כצל.

גם השימוש בשדה סמנטי של מילות זמן הרבות המצוינות בשיר – "כבר"; "שלושים וחמש שנה"; "הכאן והעכשיו"; "וכעת" – מדגישות את העובדה שהעבר משולב בחייה בהווה; את הרצון של האישה להתמודד באופן של הסתרה והדחקה של מוראות העבר ולהשקיע עצמה ומשפחתה בחיים, בהווה, ועם זאת את הקושי בהתנתקות מוחלטת מהן.

זוגיות

18. ב. לפניכם שתי השורות הפותחות את הבית השני בשיר "פגישה, חצי פגישה".

"אף סכר שכחה בניתי לי מגן"

הנה היה כלא היה"

פרשו שורות אלו, והסבירו את תרומתן להבנת התהליך הרגשי שעוברת הדוברת בשיר.

השיר "פגישה, חצי פגישה" מתאר פגישה מקרית וחטופה של הדוברת עם בן זוגה שכבר איננו חלק מחייה וההשלכות של פגישה זו על רגשותיה. המחסום שהיא בנתה במשך תקופה כדי לשכוח את הקשר ולדחוק את רגשותיה, נפרץ. "אף סכר שכחה בניתי לי מגן, הנה היה כלא היה" – הצירוף "סכר שכחה" הינו מטפורה למנגנון ההדחקה וההגנה שבנתה הדוברת מפני מחשבות וגעגועים, והוא קרס באחת בעקבות המפגש האקראי והיה כלא היה. הביטוי "היה כלא היה" מלמד שלכתחילה הסכר היה חלש, והדוברת השלתה עצמה שהתגברה על רגשותיה. שורות אלו תורמות להעצמת תחושת הסערה הנפשית שהדוברת חווה אף שניסתה בכל דרך להימנע ממנה, עד שהיא נכנעת לרגשותיה ומתמכרת אליהם, מאפשרת לעצמה להיסחף אל עולמה הפנימי ושותה ממימי האגם הסואן לרוויה.

אדם וזהותו

19. ב. השיר אורן מסתיים במילים: "וְשָׁרִי בְּשָׁנִי נוֹפִים שׁוֹנִים".

האם השורה הזאת מבטאת את הקושי של הדוברת בעקבות המעבר לארץ או את הפתרון שלה לקושי זה? הסבירו את תשובתכם על פי השיר.

הביאו מן השיר דוגמה נוספת המלמדת על קושי המעבר מארץ לארץ.

שורת הסיום בשיר "אורן" מבטאת את הפתרון של הדוברת לקושי המתואר בשיר. הדוברת מתארת את הקושי בחוויית התלישות שהיא חווה. היא חצויה בין שתי מולדותיה, זו שבה נולדה וארץ ישראל. בשיר היא מביעה געגוע עמוק למראות ולקולות של נופי מולדתה: למרחבי השלג, לקוקיות, לפלגי הקרח

הקפואים, לצלצול מחטי האורן, לשפת הכתיבה שלה, ויחד עם זאת היא מכנה אותה "ארץ נוכרייה". עם השנים המקום הפך להיות לה זר ומרוחק. סיום השיר: "ושורשי בשני נופים שונים", מבטא **פתרון** לקושי המתואר בו, כאשר דרך האורנים שנעקרו ממקומם הטבעי ונשתלו מחדש בארץ ישראל, היא מבינה שהיא יכולה להיות נאמנה לשתי המולדות, לינוק מן השורשים ולצמוח מאלה ומאלה.

אפשר גם לקבל תשובה שמילים אלו מבטאות את **הקושי**, ושהשיר מסתיים בתחושה שאין פתרון לחוויה של הזהות המפוצלת וההשתייכות הכפולה לשתי מולדות.

דוגמה לקושי נוסף במעבר מארץ לארץ: "לשון השיר בארץ נוכרייה". מעבר משפה לשפה הוא קושי מוכר ומאתגר בתהליך של הגירה. הדוברת בשיר מדגישה את הגעגוע ללשון המוכרת שעליה גדלה, ומשום כך היא טבעית לה יותר.

השלמות לשאלון 9115 (מובאות כאן רק התשובות לסעיפים שנוספו בשאלון זה. התשובות לשאר הסעיפים מופיעות בתשובות לשאלון 9181)

1. מר עוקבא

א. מה אפשר ללמוד על דמות של מר עוקבא ממעשה חכמים זה?

על דמותו של מר עוקבא ניתן ללמוד באמצעות מוטיב וניגוד.

מוטיב העקב. גיבור הסיפור **מר עוקבא** נוהג בעקביות ובהתמדה בדרכו במתן הצדקה. יום יום הוא רגיל לזרוק לעני בשכונתו ארבעה זוזים בצינור הדלת. הוא אינו משנה מדרכו זו, גם כאשר העני מבקש לראות מי הוא מיטיבו, יוצא **ועוקב** אחריו ואחרי אשתו שבאותו יום מצטרפת אליו. מר עוקבא כל כך עקבי בדרכו עד שכאשר הם מבחינים בעני ההולך אחריהם, הם בורחים ממנו ונכנסים לתנור גרוף. שם **עקביו** נכוו, בעוד **עקביה** של אשתו לא נכוו. ההתמדה והעקביות שנוקט בהן מר עוקבא אינן עומדות לו בשעת מבחן האש. כשם שהעקב הוא מקום נסתר שבגוף שאיננו חשוף ואיננו נראה, וכשם שמר עוקבא בוחר בדרך של מתן בסתר בהסתרת פניו מן העני, כך הקב"ה מסתיר פניו ממנו בשעה זו, ללמד שבמקרה זה דרכו מדויקת פחות מזו של אשתו, שהיא מצויה בתוך הבית והנאתה קרובה, כדבריה: "תן רגליך על רגלי". רגליה, כלומר עקביה, ממוקמות בבסיס שעליהם יעמוד מר עוקבא כדי להינצל. כלומר, הבסיס למתן הצדקה הוא כוונת הלב, הקשר האנושי, ולא תמיד מתן בסתר הוא בהכרח אופן מתן הצדקה הרצוי. העקב הוא שגורם לשינוי בדרך חשיבתו של מר עוקבא בנוגע למתן בסתר.

ייתכן שהעקביות במתן בסתר גורמת למר עוקבא לקיים את המצווה באופן אוטומטי, כ"מצווה שאדם דש בה בעקביו", בעוד אישתו מקיימת את המצווה מתוך תשומת לב לעני ולצרכיו.

ניגוד. הניגוד בין אופן מתן הצדקה של מר עוקבא לבין עמדת אשתו בנוגע למתן הצדקה. מר עוקבא מקיים את מצוות הצדקה כהלכתה, מתמיד במצווה, מתמיד בסכום, מתמיד בנתינת הצדקה בזמן קבוע ומקפיד על מתן בסתר, באין רואה. הוא מקפיד שלא ליצור קשר עם המקבל כדי שלא להלבין את פניו. אשתו לעומתו פותחת את דלת ביתה בפני העניים, ואלו יכולים לפקוד את ביתה בכל עת. היא איננה מציבה גבולות של מקום או של זמן, פותחת את ליבה בפניהם ומערבת רגשות במעשה הצדקה.

הניגוד ביניהם מתבטא גם בתגובתם לחומו של הכבשן. מר עוקבא נכווה בכפות רגליו, ואילו באשתו אין האש פוגעת. האישה זוכה להגנה מן השמיים, מה שנמנע ממר עוקבא. הניגוד

מלמד שאומנם דרך מתן בסתר היא מעולה בסולם דרגות מתן הצדקה, אך יש לגלות רגישות לצורכי העני, שלפעמים זקוק לקשר רגשי ולא בהכרח לצדקה בדמים.

2. שברירים

ב. ציינו אמצעי אומנותי אחד בסיפור, והסבירו כיצד הוא תורם לעיצוב דמותה של חיה פרומה ולעיצוב סביבתה.

מוטיב האור. האור מלווה את הסיפור לכל אורכו. בתחילת הסיפור, כאשר חיה פרומה מגיעה אל העיירה יתומה ועזובה, היא מועסקת על ידי נשות הגיא בעבודות משק הבית. בעבודתה היסודית היא רוחצת וממרקת את החלונות, את הרצפות ואת הכלים עד שנזדכך בהן זיו העולם. בתו של השמש, שבביתו היא מדיחה לפעמים את כלי האוכל, מעוררת בה רגשות געגוע לזכר אימה בהזכירה לה את טוב מזגה, ובשעה שהבת צוחקת מתנצנצים בעיניה זיהורים שמשיים, חמים. בשעה שהיא רואה את בתו חופפת ראשה לקראת שבת, היא מושיטה את אצבעותיה ברטט כדי ללטף לרגע את שיערה הבהיר, אך אימה מסתערת עליה בזעף, גוערת בה עד שזו מתרחקת מן הבית ולא שבה אליו עוד. כך היא מוצאת את עצמה מהלכת בעיירה בעיניים מושפלות, עובדת בריחוק מן האנשים, שכן מוטב לה להתייחד עם החפצים הדוממים שהיא מצחצחת, כי אלה מאירים לה באור של סבר טוב, והעצים שהיא מבעירה מצטילים בלהבה עליזה.

לאחר נישואיה לאיש המקשאות, כשמובאת הפרה אל החצר ומלקקת את ידה בחיבה, ליבה השמם הסגור זה שנים מתמלא שמחה והמון שברירים של אור. הפרה מעניקה לחיה פרומה את החום והקרבה שאליהם שיוועה כל חייה. גם הזקן הסגי נהור, שאינו רואה באופן פיזי ומתארח בביתה בשבתות, סולל לה שביל של אור למחשכי נפשה ופותח בפניה עולמות חדשים. הוא מעודד אותה ללכת לבית הכנסת, היא אף תורמת מכספה לנצרכים וכן תורמת לעזרת הנשים בבית הכנסת מנורת קנים כדי שהמתפללות תזכינה באור משלהן. מוטיב האור משקף את היעדר האור בחייה של חיה פרומה ואת יחס החברה המתנכר כלפיה. כל זאת עד הגעת הפרה שמחוללת שינוי, וסוללת נתיבים של אור שגובר על החושך. חיה פרומה אינה זוכה מן החברה לאור אלא לחיים של בדידות, אופל והשפלה, ואילו הפרה משיבה לה את האור שהחברה מנעה ממנה.

אירוניה. באחד מימי החורף, בשעה שחיה פרומה הולכת בהשכמת הבוקר לעבר הבית שבו מובטחת לה ארוחה, היא מועדת על שכבת הקרח, נופלת ושוברת את רגלה. בכייה היה כה רם ומחריד, עד כי מתפללי ה"ותיקין" שבבית הכנסת הסמוך נחלצים מייד לעזרתה ומזמינים רופא. במשך תקופה קצרה הם מטפלים בה מתוך זריזות של עושי מצווה, שוכרים בעבורה מקום באכסניה ומביאים לה דברי מאכל. אבל מן הרגע שהיא מבריאה ומצליחה לעמוד על רגליה, הם מסתלקים והיא הופכת לנערה חסרת בית שמתפרנסת למחייתה מעבודות משק בית אצל נשות הגיא. זריזות עושי המצווה מוזכרת כאן באירוניה, מפני שעושי מצווה ממשיכים במצווה של דאגה לזולת ולא מאפשרים מציאות של נטישת ילדה יתומה חסרת בית ועזובה. אירוניה נוספת מופיעה לקראת סיום הסיפור, כאשר הפרוש העיוור מבקר בביתה של חיה פרומה האלמנה, והוא, שאינו רואה באופן פיזי, דווקא הוא רואה את נפשה, מעריך אותה ומשוחח עימה עד שסולל לה דרך של פיוס ואמונה, בעוד תושבי העיירה דוחים אותה מעליהם ומגלים כלפיה יחס מזלזל ומשפיל. האירוניה מעצימה את הביקורת על החברה העוצמת עיניה ונמנעת מלהושיט כתף לחלש ולנזקק.

ב. תארו והדגימו מוטיב או סמל שמופיע ביצירה שעליה כתבתם בסעיף א, והסבירו את

תרומתו להבנת משמעות היצירה.

סמל: המעקה, המנורה

השלמות לשאלוני העולים 9114, 9184

3. כריתה

א. (9114, 9184)

בחרו בשתי דמויות משנה בסיפור, ותארו את מערכת היחסים של כל אחת מהן עם הניה.
הסבירו והדגו מהו התפקיד של מערכות היחסים האלה בסיפור (למשל קידום העלילה, העמקה
ברעיון המרכזי, אפיון דמותה של הניה).

מערכות יחסים של שתי דמויות משנה בסיפור "כריתה" עם הניה :
צבי : צבי הוא בנה של הניה, והוא גדל עם הסיפורים ועם הזיכרונות הכואבים. משום כך הוא מחובר לעברה של הניה, לסיפורה ולחוויותיה. הוא מתייחס אליה בכבוד ומקבל את חולשותיה. אך יחד עם זאת, מדבריו לאימו כאשר שב הביתה וגילה לתדהמתו את התספורת המעוותת של בתו : "את השתגעת לגמרי הפעם". ניכר שעמיתים וקונפליקטים ליוו את חייו מול אימו, שנושאת על גבה מטען כבד וטראומתי. תגובתו המאופקת וניסיונו להסביר לה בהגיון עד כמה נורא המעשה שעשתה, מלמדים על יחס מכבד שבו הוא מבקר בחריפות את מעשיה של הניה, אבל לא פוסל את אישיותה. הוא אף מבקש לגונן על אימו מפני זעמה של זיוה שעומדת לשוב הביתה בקרוב, ולהסתיר את אימו בחדר עבודתו, וכשהדבר יתאפשר ייקח אותה לביתה.
מערכת יחסים זו מדגישה את ההתמודדות היומיומית הן של הניצולים והן של בני הדור השני, שעושים כל מאמץ להשתקם, לצמוח (הניצולים) ולהכיל (הבנים), לצד הקונפליקטים והקשיים. תגובתו המתונה יחסית של צבי למעשה גזירת השיער בידי אימו מעוררת הערכה כלפיו והזדהות כלפי הניה הרדופה על ידי זיכרונות והזיות, ומעוררת את השאלה עד היכן מגיעה המסוגלות של הניצולים לחיי שגרה ושלווה, ומהו יחסם של בני הדור השני כלפיהם.

מערכת יחסים זו עומדת אל מול מערכת היחסים בין זיוה להניה :

זיוה, כלתה של הניה, איננה מקבלת את המעשה שעשתה, אינה מתחשבת בנסיבות ומגיבה בתוקפנות ובאלימות מילולית קשה. היא צורחת ואומרת שצריך לשוב לה את שתי הידיים, צריך לסלק את האישה הזאת מהבית ולשכן אותה בבית משוגעים. היא אישה לא נורמלית, בשואה הזאת הלכו לה לאיבוד כמה ברגים בראש, ולא ייתכן שילדה בת ארבע תשמע סיפורי זוועות מן השואה :
"אני רוצה שלילדה שלי יספרו על סינדרלה, לא על אושוויץ!"

זיוה מבקשת לנתק את הניה מן הבית, מן המשפחה, ובכך מבקשת להתנתק מן העבר ומן השורשים, וכן היא מבקשת להרחיק מהם את בתה, את בני הדור השלישי. הניה נושאת עימה את העבר, את הזיכרונות, ואיננה מסוגלת להתנתק מהם. מערכת היחסים הזו מעלה על נס את סוגיית היחס של ילידי הארץ אל הניצולים ואל העבר. הצעירים ילידי הארץ מבקשים להתנתק ולהתמקד בחיי ההווה, בכאן ובעכשיו, ולהרחיק סממנים של העבר שעלולים להעיב על שלווה חיהם. תגובתה הקיצונית של זיוה מביאה לידי ביטוי את הביקורת החברתית של "המחבר המובלע" על הדור הצעיר המתרחק מעברו ומפנה לו עורף. צבי וזיוה – שניהם בני הדור השני. צבי גדל בצל אימת השואה, ואילו זיוה לא גדלה בצל השואה. צבי מגלה רגישות וחמלה כלפי אימו. הוא אוהב אותה ומבין אותה, ויחד עם זאת גם מרחם על מירי וכואב את המעשה שאימו עשתה בטירוף הדעת. הוא נמצא בתווך, ועליו לגשר בין העולמות. העמדת גיבורת הסיפור מול בנה מצד אחד ומול כלתה מן הצד האחר מבהירה ומחדדת את הגישות השונות ביחסן לעבר ולשורדי השואה ואת הביקורת המשתמעת מכך. כמו כן מערכת היחסים הטעונה והתוקפנית בין זיוה והניה מעוררת חמלה כלפי הניה. הקורא עובר מתחושת הסלידה ממעשה התספורת שבתחילת הסיפור לתחושת חמלה

שמתגברת עם סיום הסיפור שבו הניה חוזרת בזיכרונותיה לזוועות, לקולות ולמראות קשים ממשוא. בכך שוב מודגשת הביקורת הנוקבת כלפי עמדת ההתנתקות מאירועי העבר וההתרכזות בהווה.

ב. (9114)

הסבירו את המשמעות של שם הסיפור "כריתה", ואת הקשר בין שם הסיפור ובין דמותה של הניה.
הסיפור 'כריתה' פותח בתמונת התספורת, ובה סבתא הניה כורתת את שיער נכדתה מירי בתוקפנות ובאלימות כאחוזת אמוק. כריתה איננה פעולה שמאפיינת גזירת שיער. תיאור הגזירה מתואר כיצאה לקרב, ובסופו הניה צונחת בגוף מטולטל בעווית על הכיסא. משמעות הכריתה איננה מוסבת רק על השיער, אלא זו פעולה סמלית לניתוק ולהתרחקות. ניתוק של הניה מן המשפחה כפי שמבקשת זיוה לעשות, וניתוק המשפחה משורשיה ומעברה. הניתוק שמבקשת זיוה לעשות הוא כריתת נפשה של מירחליה ושל בני הדורות הבאים משורשיהם, מן הגורל היהודי ומן ההיסטוריה היהודית. זיוה מייצגת את רצונם של בני הדור השני / ילידי הארץ לקדש את החיים בהווה ולכרות את העבר.
סבתא הניה נושאת על גבה את הזיכרונות, את אימי השואה ואת ניסיון ההשתלבות וההתמודדות עם הטראומה המלווה אותה יום־יום. זיכרון הכינים במחנות – הגורם שהניע אותה לפעולה שעשתה כדי למגר את תופעת הכינים בביתה ולכרות את שיער נכדתה שגדל וטופל במסירות ובעדינות במשך כל ארבע שנותיה – משמש רקע לאירוע הכריתה. במעשה זה הסבתא מבקשת לכרות את מוראות העבר מעליה ומעל ראשי בני משפחתה ולנסות להשתלב בחיי המשפחה בהווה, ניסיון שלא עלה יפה בשל הטראומה שאיננה מרפה. סבתא הניה היא שנותרת בסופו של דבר "כרותה" מן המציאות הישראלית בהווה.

4. יגון

א. (9114, 9184)

בחרו בשני אירועים בסיפור שבהם באה לידי ביטוי ביקורת חברתית.
תארו את האירועים האלה, והסבירו מהי הביקורת החברתית שבאה לידי ביטוי בכל אחד מהם.
בסיפור "יגון" באה לידי ביטוי ביקורת חברתית נוקבת על תופעת האדישות והניכור כלפי הזולת והתרכזות האדם בעצמו.
כשיונה העגלון מגיע מן הכפר אל העיר עם סוסתו עולה לעגלה איש צבא. יונה מתקשה להשתלב בתנועה הסואנת והעמוסה מפני שהוא רגיל לכפר, והמולת העיר זרה לו. עוברי אורח חסרי סבלנות צועקים ומגדפים אותו על נסיעתו המבולבלת והמהוססת, ואיש הצבא מתנהג אל יונה בחביבות ובאמפתיה. הוא מתלוצץ על כך שכולם עשו יד אחת כדי להיתקל בו. משמבחין יונה שהנוסע מדבר אליו, הוא מנסה לומר לו דבר־מה, אך קולו לא נשמע. בניסיון השני יונה מספר לאיש הצבא שבנו מת השבוע. תחילה האיש מתעניין ושואל ממה מת הבן. יונה עונה ומרחיב תשובתו מתוך השתוקקות ודחף עז לספר על מות בנו, עד ששוב מתחדשים הגידופים מן הרחוב, והצצה בנוסע מבהירה לו שהוא כבר עצם את עיניו וכלל איננו מקשיב לו.

מן המפגש הראשון של יונה בעיר הגדולה עם איש הצבא עולה ביקורת על היחס המתנכר וקצר הרוח של החברה כלפי הזולת, כלפי מי שמעכב אותו ומשבש את שגרת חייו, גם כאשר הוא נמצא במצוקה אישית גדולה.

במפגש נוסף של יונה עם נוסעים עולים על העגלה שלושה שיכורים: שניים גבוהים ותמירים והשלישי נמוך וגיבן. הם מתנים את נסיעתם בתשלום סכום זעום של כסף עבור הנסיעה, ויונה יודע שהמחיר איננו כדאי, אבל הוא משווע לאוזן קשבת, לאנשים שיוכל לפרוק בפניהם את כאבו, והם עולים תוך ויכוח מי ישב בעגלה ומי יעמוד. לסוף הוחלט שהשניים יישבו והגיבן יעמוד לפי שהוא הקטן מביניהם. הגיבן העומד מתעלל בדרך ביונה, צועק עליו, מעליב אותו, מגדף אותו וסוטר לו על עורפו בניסיון לעודד את

יונה להתעלל בסוסה ולזרזה. השיכורים מתלוצצים, מדברים על שתייה ועל נשים, ויונה מנצל הזדמנות של הפוגה קלה בשיחתם ואומר להם: "ואצלי השבוע... זה.. הבן מת". הציפייה והצורך של יונה לתגובה אנושית ומנחמת נגוזה, במקומה נאנח הגיבן ואומר לו: "כולנו נמות". ושוב הוא מאיץ בעגלון להרביץ בסוסה. בהמשך שואל אחד הצעירים את יונה אם הוא נשוי, וזה חושב ומקווה שהינה נפתח לו פתח לשיחה שכה השתוקק אליה, ומתחיל לספר על מות בנו, אבל אז הגיבן מודיע שהגיעו ליעדם, ויונה נותר בבדידותו.

הביקורת החברתית אשר באה לידי ביטוי באירוע זה מתחזקת, מפני שיש ציפייה מאדם בעל מום שיגלה אמפתיה כלפי אדם חלש, אבל כאן הגיבן מזלזל בעגלון, מתנהג כלפיו באלומות ובגסות ואינו מתעניין בו כלל. כלומר, החזק מתעלל בחלש – השיכורים הגבוהים יושבים ונותנים לגיבן לעמוד, והחלש מתעלל בחלש ממנו, ואיש איננו קשוב למועקה של יונה ולצורך שלו לספר ולפרוק.

ב. (9114)

תארו את סיום הסיפור, והסבירו האם לדעתכם הבעיה של הדמות המרכזית בסיפור נפתרת בסימונו.
יונה, בלב צמא לקשר, מחליט לצאת מן הפונדק ולראות מה שלום סוסתו, לישון יוכל גם מאוחר יותר. הוא יוצא לאורווה ומתנצל בפניה שהיא אוכלת שחת ולא שיבולת שועל, מכיוון שהוא לא הצליח להשתכר כדי שיבולת שועל המשובחת יותר מן השחת. הוא כבר זקן ואין לו כוח לעבוד, והבן הוא שהיה צריך להיות כעת העגלון ולהשתכר יפה. הוא מסביר לסוסה את מצבו באמצעות דוגמה על הסייח של הסוסה שמת. הסוסה לועסת, שומעת, נושפת בפניו ועיניה בורקות, ויונה מספר לה הכול על מות בנו. הבעיה של יונה אינה נפתרת. לכאורה יונה מוצא אוזן קשבת והוא פורק את המועקה הכבדה שעל ליבו, אבל זהו פתרון אירוני, שהרי לא זו האוזן שחיפש לפרוק בפניה את מצוקתו, שתגלה אהדה ואמפתיה ותשתתף בצער. הסיום האירוני מחדד את המסר החברתי הנוקב – אוי לה לחברה שבה האדם נאלץ לשפוך ליבו לפני בהמה, אוי לה לחברה שבה בהמות אנושיות יותר מבני האדם.

5. שאלה כללית: מעשה חכמים וסיפור קצר

ב. (9114)

בחרו מן היצירה שכתבתם עליה בסעיף א אמצעי אומנותי נוסף (למשל מוטיב, סמל, אנלוגיה), תארו כיצד הוא בא לידי ביטוי ביצירה, והסבירו את התרומה שלו להבנת משמעותה.

כריתה

מוטיב העין

מוטיב העין חוזר ומופיע בסיפור לכל אורכו בצורת שונות: מבט, ראייה, עיוורון, התבוננות, הסתכלות. למשל בשעת גזירת השיער נאמר על הניה ש"עיניה מזדגגות". היא פונה אל מירח'לה ומבקשת: "בואי לחלון שסבתא **תראה** טוב ולא תעשה לך פצע". מירח'לה יושבת שקטה וצייתנית "ועיניה בשמטי השיער הבהירים..". אחרי פעולת הגזירה היא אצה אל המראה הגדולה שבחדר הוריה ואומרת בבכי: "אני **נראית** לא יפה". "הראשון לראות היה צבי... הוא לא הסיר עיניו מהילדה... אחר נדדו עיניו אל שלולית השיער הזהוב...". בניסיון להסביר לבנה את פשר המעשה שהיכה אותו בתדהמה, היא קוראת לו: "צביקה בוא אלי, אני רוצה לראות לך משהו...". בהמשך, כשהניה ממתינה בחדר העבודה של בנה, היא שומעת מבעד לדלת את כלתה הצורחת ואת נכדתה המייבבת כש"עיניה פקוחות אל החשכה". זיוה בצרחותיה חוזרת שוב ושוב על קריאתה לצבי: "**תראה** איך הילדה שלך נראית! **תסתכל** עליה!...! **ותראה** פה יש לה שריטה... **תראה** מה היא עשתה לילדה שלנו. אתה זוכר שהייתה לך ילדה יפה? אז **תסתכל** עליה עכשיו..."

מוטיב העין מוסיף משמעות לסיפור בכך שהוא מלמד על צמצום במראה העיניים. כלומר, האדם רואה חלק קטן ממכלול המציאות. ישנם דברים שאינם נראים לו ונמצאים מעבר לראייה הפיזית שלו. הניה

רואה את הפתק מן הגג ומבינה אותו כפשוטו: היא מייד מקשרת בין הכינים של נכדתה לזוועות אושוויץ, קישור שהוא מובן לה מתוך ניסיון חייה. היא רואה את הזיכרונות הקשים ולא את החיים עכשיו. מירי אומרת שהיא נראית לא יפה, מפני שבמראה היא רואה את תוצאות גזיזת השיער הפראית ולא את העובדה שהשיער יגדל והיא תישאר נאהבת גם במצב הנוכחי. זיוה אינה רואה את מניעה של הניה למעשה הכריתה ואינה מבינה אותם. עינו של האדם מוגבלת, והמוטיב מדגיש את הפער בין ראייה חיצונית לבין הבנה פנימית ורחבה. הסיפור קורא תיגר על המבט המרוכז בכאן ובעכשיו ובנטייה לשיפוטיות מתוך ראייה מצומצמת ורגעית.

אפשרויות נוספות: מוטיב היד, מוטיב הכינים (כינים כמיטונימיה לשואה), אנלוגיות (בין הניה לזיוה, בין זיוה לצבי, בין הניה לצבי, בין הניה למיר), מוטיב גזיזת השיער, השיער כסמל (נשיות, חיוניות, חלק מהזהות, ילדות רגועה ושקטה, גזיזת השיער).

יגון

בפתיחת הסיפור "יגון" המספר עורך **אנלוגיה** בין יונה לבין סוסתו. שניהם קפואים ומכוסים בשלג, לא נעים ולא זעים. שניהם רזים, הסוסה שקועה במחשבות נוגות על הזרות והניכור בעיר הזרה והעוינת – תלשו אותה מן המחרשה שהיא רגילה אליה והביאו אותה לעיר הרועשת, ההומה והמוארת אורות מפלצתיים. האנלוגיה יוצרת את הדמיון בין יונה לבין הסוסה, לא רק במראה החיצוני, אלא גם במחשבות אלה שאינן אלא מחשבותיו שלו.

בסיום הסיפור נוצרת אנלוגיה בין יונה לסוסה כאשר כדי להסביר ולפרוק את כאבו על מות בנו, הוא ממשיך לה משל על מותו הפתאומי של בנה הסייח. בפתיחת הסיפור מושלכות מחשבותיה של הסוסה על יונה. בסיום הסיפור מושלך על הסוסה מצבו הנפשי של יונה בשל אובדן הבן. האנלוגיה מדגישה את האירוניה ואת המסר המצער של הסיפור, על החברה המתנכרת והמתעלמת ממצוקת הזולת עד שהבהמה קשובה לו והוא פורק בפניה את כל כאבו לאחר ניסיונות כושלים לעשות זאת עם אנשים. הבהמה מתגלה אפוא אנושית יותר מבני האדם.

אפשרויות נוספות: אנלוגיה בין יונה לאנשים השונים שמעלה לעגלה. בין האנשים השונים בינם לבין עצמם; אנלוגיה ניגודית בין נוסעי העגלה לבין הסוסה. מוטיב הקשר בין האדם לבעל החיים.

מר עוקבא

סמל התנור: התנור משמש כמבחן אש' שבו שני אנשים בעלי תפיסת עולם שונה נבלעים בתוכו. מר עוקבא דוגל במתן בסתר בכל מחיר ובכל מצב, הוא מקפיד על דרך מתן צדקה זו בכל יום ויום כאשר הוא זורק לעני בשכונתו ארבעה זוזים בצינור הדלת מבלי שזה יזהה מיהו מיטיבו. לעומתו אישתו נותנת צדקה בגלוי, דרך ערוץ מקשר בינה לבין העני, מתוך שיח לבבי ונתינה מיידית של מזון. התוצאה המכרעת בתוך הכבשן הותירה את האשה ללא פגע, ואילו מר עוקבא נכווה ברגליו. (התנור גם מעצב מהות חדשה, ככלי המקבל צורתו ומתגבש בתנור החם, כן התגבשה והתעצבה מהות חדשה והבנה על פיה בני אדם, ועניים בתוכם, זקוקים למגע אנושי לא פחות מלמתן חומרי, ובפרט כאשר העני עצמו ביקש לראות מיהו מיטיבו – כמתואר במעשה חכמים זה). סמל התנור מבהיר את עמדת מעשה החכמים: יש לגלות רגישות ופתיחות לדרך מתן הצדקה. אף על פי שמתן בסתר נחשב לצדקה בדרגה גבוהה מאוד, לפעמים יש צורך במתן בגלוי, בקשר אנושי ורגשי, ולא רק בכסף ובחומר.

אפשרויות נוספות: מוטיב / סמל העקב, סמל צינור הדלת, אנלוגיה בין מר עוקבא לאשתו / לעני, מוטיב הבית.

כבר בתחילת השיר מציין הדובר את כיסופיו לציון ואת רחמיו עליה. הוא מביע את רצונו ותקוותו להגיע לירושלים, לנשק את אדמתה ואת חורבותיה. חרף מצבה הקשה – השממה השוררת בה, חורבן בית המקדש והיותה נתונה תחת שלטון זר, הדובר מתאר לכל אורך השיר את השתוקקותו להגיע אליה, בזכרו את הודה ואת תפארתה בימים שבהם המקדש עמד על כנו. הדובר מתאר את רצונו להתרפק עליה ועל אדמתה הצחיחה והחרבה: "ומי יתנני על כנפי נשרים עד ארווה בדמעתי עפרך ויתערב". הוא משתוקק להגיע אליה במהירות ולהזיל דמעותיו, עד שאלה יתערבו באדמת הקודש שלה. בסיום השיר הדובר מביע משאלתו לבנות את ציון מהיריסותיה ולנשק את אבניה עד כי טעם האדמה יערב לו מדבש מתוק: "הלוא את אבניך אחונן ואשקם, וטעם רגביך לפי מדבש יערב". באמצעות קישוט ההגזמה במילים אלה מובעת ערגתו העצומה להגיע לציון ולהתרפק על חורבותיה.

שירה עברית מודרנית

שירים בנושא ארץ-ישראל וירושלים

8. (9114, 9184)

אורן / לאה גולדברג

השיר אורן מסתיים במילים: "וְשָׁרְשֵׁי בְּשָׁנֵי נֹפִים שׁוֹנִים".

האם במילים אלה בא לידי ביטוי הקושי של הדוברת בעקבות המעבר לארץ או הפתרון שלה לקושי זה?

הסבירו את תשובתכם על פי השיר.

הביאו מן השיר דוגמה נוספת שמלמדת על קושי המעבר מארץ לארץ.

שורת הסיום בשיר "אורן" מבטאת את **הפתרון** של הדוברת לקושי המתואר בשיר. הדוברת מתארת את הקושי בחוויית התלישות שהיא חווה: היא חצויה בין שתי מולדותיה, זו שבה נולדה וארץ ישראל. בשיר היא מביעה געגוע עמוק למראות ולקולות של נופי מולדתה: למרחבי השלג, לקוקיות, לפלגי הקרח הקפואים, לצלצול מחטי האורן, לשפת הכתיבה שלה, ויחד עם זאת היא מכנה אותה "ארץ נוכרייה". עם השנים המקום הפך להיות לה זר ומרוחק. סיום השיר: "ושורשי בשני נופים שונים", מבטא **פתרון** לקושי המתואר בו, כאשר באמצעות הדימוי לאורנים (המודגש על ידי המילה "כמוכס") שנעקרו ממקומם הטבעי ונשתלו מחדש בארץ ישראל, היא מבינה שהיא יכולה להיות נאמנה לשתי המולדות, לינוק מן השורשים ולצמוח מאלה ומאלה.

אפשר גם לקבל תשובה שמילים אלו מבטאות את **הקושי**, ושהשיר מסתיים בתחושה שאין פתרון לחוויה של הזהות המפוצלת וההשתייכות הכפולה לשתי מולדות.

דוגמה לקושי נוסף במעבר מארץ לארץ: "לשון השיר בארץ נוכרייה". מעבר משפה לשפה הוא קושי מוכר ומאתגר בתהליך של הגירה. הדוברת בשיר מדגישה את הגעגוע ללשון המוכרת שעליה גדלה, ומשום כך היא טבעית לה יותר.

אדם וזהותו

11. (9114, 9184)

גאווה / דליה רביקוביץ

הסבירו את המטפורה המרכזית בשיר. בתשובתכם כתבו גם על הקשר בין שתי השורות הראשונות בשיר

לבין שתי השורות האחרונות בו.

בשיר 'גאווה' הדוברת מתארת באמצעות מטפורה הסלעים תהליך שבירה אצל אנשים. הסלעים שעל שפת הים שוכבים על גבם שנים רבות אל מול גלי הים, בחום ובקור בלי תזוזה, האצות נגרשות בסערה הלוח ושוב עם הגלים, האזוב מתפשט סביבם עד שבעמידה האיתנה הזו אל מול פגעי הטבע כמעט נוצר רושם של שלוה.

מצג של עוצמה וכוח שמחפה על הפגיעה ומשדר גאווה. אבל התדמית הזאת מתנפצת מפני שבמהלך השנים נוצרים בהם סדקים ובקיעים נסתרים, וכך מתפתח תהליך סמוי שמעורר אותם לצפות לשבירה, וזו תגיע באמצעות כלב ים קטן וחלש שבא להתחכך על הסלעים. הוא זה שיגרום לפציעתם והם יישברו בקלות. שנים רבות של הסתרה וגאווה יחשפו חולשה ומשבר.

בשתי השורות הראשונות הדוברת מציינת את שבירת הסלעים שאיננה נובעת מזקנה. במהלך השיר היא מתארת את התהליך האיטי המתרחש מתחת לפני השטח ועתידו צפוי מראש. בשורות הסיום היא חושפת את הרעיון בשיר – התהליך שמתפתח אצל הסלעים אינו אלא משל לבני האדם, ובדרך של קל וחומר: מה סלעים, שהם איתנים וחזקים נסדקים ונשברים – בוודאי שגם אנשים, שהם פגיעים ורגישים, נוטים להסתיר ולחפות על קשיים ומשברים, אבל סופם להיחשף ותדמית הגאווה תתפוגג. כמו הסלעים, כך גם אנשים בוחרים להעמיד פנים שהם מתמודדים בהצלחה ועומדים איתן מול הקשיים שמזמנים החיים, אבל הכאב הולך ומכביד עד שבסוף די ב'כלב ים קטן', בדבר פעוט, כדי לחשוף את השבר הפנימי שלהם.